

A.T.E.I. ΚΡΗΤΗΣ

Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας

ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ

ΠΜΣ Λογιστική και Ελεγκτική

“Διαχείριση Οικονομικών Κρίσεων”

ΝΙΚΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ

Διπλωματική εργασία

που υποβλήθηκε στο Τμήμα Λογιστικής του Α.Τ.Ε.Ι. Ηρακλείου

ως μέρος των απαιτήσεων για την απόκτηση

του Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης

στην Λογιστική και Ελεγκτική

Ηράκλειο

2017

Η παρούσα Διπλωματική Εργασία εγκρίθηκε ομόφωνα από την Τριμελή Εξεταστική Επιτροπή που ορίστηκε από το τμήμα Λογιστικής του Α.Τ.Ε.Ι. Ηρακλείου , σύμφωνα με τον Εσωτερικό Κανονισμό Λειτουργίας του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών στην Λογιστική και Ελεγκτική.

Τα μέλη της επιτροπής ήταν :

- κ. Δ. Τερζάκης (Επιβλέπων)
- κ. Θ. Σταματόπουλος
- κ. Σ. Αρβανίτης

Η έγκριση της Διπλωματικής Εργασίας από το Τμήμα Λογιστικής του Α.Τ.Ε.Ι. Ηρακλείου δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Ευχαριστίες

Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω όλους εκείνους που με στήριξαν ηθικά και υλικά για την ολοκλήρωση του Μεταπτυχιακού μου Προγράμματος και κατόπιν για την ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω τους κυρίους Τερζάκη Δ., Σταματόπουλο Θ. και Αρβανίτη Σ. για την εμπιστοσύνη που μου έδειξαν κατά τη διάρκεια του Προγράμματος και που δέχτηκαν να αξιολογήσουν την διπλωματική μου εργασία.

Εκφράζω τις ιδιαίτερες ευχαριστίες στην οικογένεια μου για την ηθική και υλική υποστήριξη και συμπαράσταση που μου προσέφεραν καθ' όλη την διάρκεια των σπουδών μου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελ	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 Το Τραπεζικό σύστημα	σελ	6
1.1. Ιστορική εξέλιξη του διεθνούς τραπεζικού συστήματος	σελ	6
1.2. Ιστορική αναδρομή	σελ.	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 : ΚΡΙΣΗ	σελ.	19
2.1. Τύποι κρίσεων	σελ.	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 : Διαχείριση Κρίσεων	σελ.	25
3.1. Τι είναι η διαχείριση κρίσεων	σελ.	25
3.2. Χάρτης ροής διαχείρισης κρίσεων	σελ	27
3.3. Τα στάδια της διαχείρισης κρίσεων	σελ.	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 :Οικονομική κρίση	σελ.	35
4.1. Η φύση της οικονομικής κρίσης	σελ.	36
4.2. Οι τρεις διαστάσεις της κρίσης: Διεθνής, Ελληνική, Δημοσιονομική	σελ	39
4.3. Η οικονομία των ΗΠΑ στη μεταπολεμική περίοδο : «χρυσή εποχή», στασιμοπληθωρισμός, νεοφιλελευθερισμός, κρίση	σελ	40
4.4. Συσσώρευση κεφαλαίου, κερδοφορία και κρίση στην ελληνική οικονομία	σελ	42
4.5. Δημοσιονομική κρίση, κοινωνικός μισθός και εργατική τάξη στην Ελλάδα και στην Ευρώπη	σελ	45
4.6. Η επιρροή στην Ευρώπη	σελ	51
4.7. Χαρακτηριστικά της κρίσης	σελ	53
4.8. Μέγεθος της κρίσης	σελ	54
4.9. Αίτια	σελ	54
4.10. Επιπτώσεις	σελ	55
4.11. Επιπτώσεις στην ελληνική οικονομία	σελ	56
4.12. Η αντιμετώπιση της κρίσης	σελ	58
4.13. Σχέδιο αντιμετώπισης στην Ελλάδα	σελ	61
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	σελ	63
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	σελ.	64

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Για μια επιχείρηση ή για κάποιον διαχειριστή, η εμφάνιση μιας κρίσης και ο χειρισμός της δεν είναι κάτι το ευχάριστο ή το επιθυμητό.

Στις περισσότερες επιχειρησιακές και οικονομικές κρίσεις, οι συνέπειες που παρατηρούνται είναι καταστροφικές, τόσο για τις επιχειρήσεις όσο και για τις οικονομίες που προσβάλουν. Συνήθως έρχονται απρόσμενα.

Η διαχείριση τους αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της ανθρώπινης φύσης και ασχέτως με το μέγεθος της κρίσης, σε κατάσταση κρίσης διακρίνεται ο ικανός διαχειριστής. Σήμερα η διαχείριση κρίσεων είναι μια διαδικασία στρατηγικού σχεδιασμού. Η κρίση είναι ενέργεια που οδηγεί σε επείγον πρόβλημα που πρέπει να αντιμετωπιστεί. Τα είδη των κρίσεων ποικίλλουν.

Η παρούσα εργασία αναλύει το θέμα της διαχείριση των κρίσεων στο επιχειρησιακό και στο οικονομικό επίπεδο.

Στο πρώτο κεφάλαιο αναλύεται το τραπεζικό σύστημα, η ιστορία του και η εξέλιξη του.

Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στο θέμα των κρίσεων, στους τύπους, στη ροή, στα αίτια και στην εξέλιξη τους.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύεται η διαχείριση κρίσεων και στο τελευταίο κεφάλαιο γίνεται εκτενής αναφορά στην οικονομική κρίση σε παγκόσμιο, σε ευρωπαϊκό και σε εθνικό επίπεδο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΤΟ ΤΡΑΠΕΖΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

1.1. Ιστορική εξέλιξη του διεθνούς τραπεζικού συστήματος

Η βασική ιδιότητα των τραπεζικών φορέων ήταν η συγκέντρωση χρήματος από τους καταθέτες και εν συνεχεία ο δανεισμός τους έναντι κάποιου τόκου. Τα έσοδα μιας τράπεζας προκύπτουν, αν από τον τόκο που εισπράττει η τράπεζα από τους δανειολήπτες αφαιρέσουμε τον τόκο που αποδίδει στους καταθέτες. Έσοδα για την τράπεζα προκύπτουν και από την παροχή υπηρεσιών όπως μετατροπή συναλλάγματος, προμήθειες από την διεκπεραίωση διαφόρων πληρωμών, μεταφορά χρημάτων κ.α.. Ο ρόλος τους είναι διαμεσολαβητικός. Μεσολαβώντας μεταξύ πλεονασματικών και ελλειμματικών οικονομικών μονάδων έχουν την ικανότητα να μεταβάλλουν την προσφορά χρήματος μιας οικονομίας, να επιδρούν στην αγοραστική δύναμη, να συμβάλουν καθοριστικά στην αποτελεσματικότερη κατανομή των πόρων μιας οικονομίας και στην ολοκλήρωση της οικονομικής διαδικασίας της παραγωγής, διανομής και κατανάλωσης.

Οι δανειακές συναλλαγές έκαναν την εμφάνισή τους στην ανθρώπινη ιστορία περίπου κατά την εποχή δημιουργίας των πρώτων οργανωμένων κοινωνιών. Οργανισμοί που παρουσιάζουν ομοιότητες με τις σημερινές τράπεζες εμφανίστηκαν για πρώτη φορά στις ιταλικές πόλεις- κράτη κατά το Μεσαίωνα. Η εμφάνισή τους συνέπεσε με τη ραγδαία ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου. Η πόλη της Φλωρεντίας ήταν η έδρα των πιο εξελιγμένων τραπεζών, οι οποίες από το 12^ο αιώνα χρηματοδοτούσαν το εμπόριο μαλλιού με την Αγγλία, αλλά και τους πολέμους των αγγλων βασιλέων με τους ευγενείς. Ενδιαφέρουσα λεπτομέρεια αποτελεί το γεγονός ότι η Αγγλία της εποχής εκείνης τύγχανε από τους τραπεζίτες της αντιμετώπισης που τυγχάνουν οι χώρες του τρίτου κόσμου από τις σημερινές τράπεζες.

Η πρώτη τράπεζα που μπορεί να χαρακτηριστεί ως διεθνής, καθώς διατηρούσε υποκαταστήματα σε πολλές χώρες ήταν αυτή των Μεδίκων. Η οικογένεια των Μεδίκων, ως ηγεμόνες της Φλωρεντίας, ταύτισε τα κρατικά συμφέροντα με αυτά της τράπεζας. Η ραγδαία αύξηση των διεθνών συναλλαγών ήταν απόρροια της ανακάλυψης της Αμερικής από το Χ. Κολόμβο, καθώς ο χρυσός, που υπήρχε σε αφθονία την Αμερική, γινόταν παντού δεκτός ως μέσο πληρωμής. Σημαντική

παρουσία επίσης στο διεθνές σύστημα πληρωμών, εκτός από τους ιταλούς τραπεζίτες, είχαν και οι εβραίοι έμποροι.

Η ουσιαστική ανάπτυξη και εξέλιξη του τραπεζικού συστήματος ξεκίνησε με την βιομηχανική επανάσταση, τον 16^ο αιώνα. Η τάση προς τη μαζική παραγωγή και κατανάλωση, όπως επίσης και η μεγάλη ποικιλία των αγαθών οδήγησαν στην ανάγκη για δημιουργία μεγάλων επενδύσεων και κεφαλαίων, τοποθετώντας με τον τρόπο αυτό το τραπεζικό σύστημα στο κέντρο των εξελίξεων. Τα νέα αυτά δεδομένα οδήγησαν και στον μετασχηματισμό του ρόλου ολόκληρου του χρηματοπιστωτικού συστήματος, καθώς η οικονομική θεωρία σταμάτησε να εστιάζει στον «πραγματικό» τομέα της οικονομίας και να θεωρεί το χρήμα ως ένα απλό μέσο συναλλαγών.

Οι χώρες της Κεντρικής και Δυτικής Ευρώπης ήταν αυτές στις οποίες το τραπεζικό σύστημα αναπτύχθηκε με αλματώδεις ρυθμούς. Ο λόγος ήταν ότι εκεί υπήρχαν παραγωγικές μονάδες μεγάλης κλίμακας αλλά και μεγάλες εμπορικές επιχειρήσεις. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τραπεζικών κέντρων της εποχής αποτελούν το Άουσμπουργκ της νότιας Γερμανίας και η Αμβέρσα του Βελγίου. Το Άουσμπουργκ ήταν τόπος εγκατάστασης ορισμένων εκ των κυριοτέρων επιχειρηματιών εξορύξεως αργύρου, ενώ ταυτόχρονα αποτελούσε και συνδετικό κρίκο μεταξύ Ρήνου, Δούναβη και των χερσαίων εμπορικών δρόμων της Ιταλίας. Η Αμβέρσα κατείχε σημαντική θέση στη διανομή μπαχαρικών προς τη δύση και το βορά, ενώ από το στρατηγικής θέσης λιμάνι της γινόταν η εξαγωγή προϊόντων υφαντουργίας αλλά και μεταλλευμάτων. Επομένως, σε πρώτη φάση είμαστε σε θέση να συμπεράνουμε ότι η διάταξη και η τοποθεσία των τραπεζικών ιδρυμάτων ήταν σε αντιστοιχία με την οικονομική και εμπορική δραστηριότητα της κάθε περιοχής. Σταδιακά οι τράπεζες άρχισαν να επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους πέρα από την συσσώρευση αποταμιεύσεων και την χρηματοδότηση επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, στον έλεγχο της πίστωσης. Το 1674 ιδρύθηκε η Τράπεζα της Σουηδίας, ενώ το 1694 ιδρύθηκε από μια ομάδα εμπόρων και γαιοκτημόνων η Τράπεζα της Αγγλίας (Bank of England). Οι δύο αυτές τράπεζες ήταν οι πρώτες που απέκτησαν το μονοπώλιο στην έκδοση χρήματος, δηλαδή το εκδοτικό προνόμιο (σήμερα, η Τράπεζα της Αγγλίας διατηρεί αυτό το προνόμιο όχι μόνο για την Αγγλία αλλά για όλο το Ηνωμένο Βασίλειο). Το εκδοτικό προνόμιο ήταν αυτό που προοδευτικά έδωσε τη δυνατότητα στις Κεντρικές Τράπεζες να επηρεάζουν και να διαμορφώνουν τις πιστωτικές πολιτικές. Τον 18^ο αιώνα είχαν διαμορφωθεί δύο βασικά είδη τραπεζών:

ΔΙΑΧΕΙΡΗΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ

1. οι τράπεζες επενδύσεων, οι οποίες χορηγούσαν μακροχρόνια δάνεια στις επιχειρήσεις, και συχνά διατηρούσαν σημαντικά σε μέγεθος χαρτοφυλάκια μετοχών ή ομολόγων
2. οι εμπορικές τράπεζες, οι οποίες χορηγούσαν δανειακά κεφάλαια υποθηκεύοντας τα περιουσιακά στοιχεία των δανειοληπτών.

Στα μέσα περίπου του 18ου αιώνα, ο Mayer Amschel Rothchild ίδρυσε στη Φρανκφούρτη την τράπεζα Rothchild, ενώ έστειλε τους γιους του στις πέντε πιο σημαντικές ευρωπαϊκές πόλεις της εποχής (Παρίσι, Λονδίνο, Βιέννη, Νάπολη και Φρανκφούρτη) να ιδρύσουν υποκαταστήματα. Αυτή η οικογενειακή διάρθρωση της τράπεζας επέτρεψε στους Rothchild την στενή και αξιόπιστη παρακολούθηση των διεθνών πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων, ώστε να είναι πάντα σε θέση να ελέγχουν τον πιστωτικό κίνδυνο, τον κίνδυνο αθέτησης δηλαδή των δανείων που είχαν χορηγήσει. Οι Rothchild αποτέλεσαν συχνά τον τραπεζίτη της έσχατης λύσης (banker of last resort), χρηματοδοτώντας τράπεζες με σημαντικά προβλήματα ρευστότητας. Στο παρελθόν συνεργάστηκαν μάλιστα και με την ελληνική κυβέρνηση, έχοντας συμβουλευτικό ρόλο σε θέματα αποκρατικοποίησης.

Μια ακόμη σημαντική τραπεζική οικογένεια της Ευρώπης είναι οι Barings, οι οποίοι κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα χρηματοδότησαν σημαντικά δημόσια έργα σε πολιτείες των ΗΠΑ, όπως τους αμερικανικούς σιδηροδρόμους, αλλά και το κράτος της Αργεντινής, το οποίο ήταν από τα πλουσιότερα της εποχής εκείνης. Λόγω όμως της αθέτησης πληρωμής πολλών δανείων που είχαν δώσει σε αμερικανικές πολιτείες κατά τα τέλη του 19ου αιώνα, η τράπεζα ήρθε αντιμέτωπη με μεγάλα προβλήματα ρευστότητας. Οι καταθέτες πληρώθηκαν με δάνειο που προήλθε από τους Rothchild, αλλά οι Barings έχασαν τον έλεγχο της τράπεζας.¹

Σημαντική ώθηση στην ανάπτυξη και εξέλιξη της διεθνούς τραπεζικής έδωσαν, στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, οι JPMorgan, η Lehman Brothers και η Goldman Sachs, οι οποίες χρηματοδότησαν την ανάπτυξη των αμερικανικών σιδηροδρόμων, αλλά και πολιτείες και δήμους, με την πώληση μετοχών σε ευρωπαίους επενδυτές στο Λονδίνο.

¹ Π. Ευθύμογλου και Α. Μπάλλας «Χρηματοδοτικοί Οργανισμοί και Αγορές», 2003

ΔΙΑΧΕΙΡΗΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει και στο ρόλο που διαδραμάτισε το Λονδίνο ως το σημαντικότερο διεθνές τραπεζικό κέντρο σχεδόν μέχρι το 2^ο παγκόσμιο πόλεμο. Κάποιοι από τους κυριότερους λόγους που ευνόησαν την ανάπτυξη αυτή είναι οι παρακάτω:

- ✓ Η εξειδίκευση των τραπεζών του Λονδίνου στις διεθνείς τραπεζικές εργασίες και τη χρηματοδότηση εταιριών σε ξένες χώρες, αλλά και ξένων κρατών.
- ✓ Η ισχύς και το μέγεθος της τότε βρετανικής αυτοκρατορίας, η οποία χρησιμοποιώντας πολιτικά αλλά και στρατιωτικά μέσα υπήρξε εισπράκτορας μεγάλου αριθμού δανείων από χώρες που αθέτησαν την πληρωμή τους., με πιο χαρακτηριστική την περίπτωση της Ελλάδας, η οποία ετέθη σε Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο μετά τον πόλεμο του 1897.
- ✓ Η βρετανική λίρα ήταν το πιο ευρέως αποδεκτό μέσο πληρωμής, γεγονός που μείωνε σημαντικά το λειτουργικό κόστος των τραπεζών.
- ✓ Ο τρόπος που διεξάγεται ο προληπτικός έλεγχος στο Λονδίνο, ο οποίος, συγκριτικά με άλλα τραπεζικά κέντρα, είναι πολύ διακριτικός, καθώς και οι ρυθμιστικές παρεμβάσεις είναι ιδιαίτερα περιορισμένες.

Κατά τις πρώτες δεκαετίες μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου και μέχρι την πρώτη πετρελαϊκή κρίση το 1973, ο βασικός προσανατολισμός του διεθνούς τραπεζικού συστήματος ήταν η διαμεσολάβηση, δηλαδή η άντληση κεφαλαίων από αποταμιεύσεις και η χορήγηση κεφαλαίων σε δημόσιες και ιδιωτικές επιχειρήσεις. Η κύρια δραστηριότητα των εμπορικών τραπεζών ήταν η άντληση πόρων για την ανοικοδόμηση των πληγωμένων από τον πόλεμο οικονομιών. Οι κεντρικές τράπεζες ήταν αυτές που, σε μεγάλο βαθμό, έλεγχαν τα επιτόκια της αγοράς, ενώ τα κύρια χαρακτηριστικά των πιστωτικών ιδρυμάτων της εποχής ήταν η εσωστρέφεια και η ύπαρξη διοικητικών ρυθμίσεων, όπως διάφορες δεσμεύσεις στις χορηγήσεις και τα διαθέσιμα, διοικητικά καθοριζόμενα επιτόκια, κανόνες στην παροχή πίστης κ.α..

Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής, οι εμπορικές τράπεζες εστίασαν τις δραστηριότητές τους στην παροχή τεσσάρων κλασικών τραπεζικών υπηρεσιών διαμεσολάβησης:

1. Προσέλκυση καταθέσεων
2. Παροχή πιστωτικών υπηρεσιών,
3. Υπηρεσίες πληρωμών και
4. Συμψηφισμός και διακανονισμός απαιτήσεων και υποχρεώσεων.

Η ραγδαία πρόοδος της τεχνολογίας που ακολούθησε τα επόμενα χρόνια επηρέασε σημαντικά τον τραπεζικό τομέα. Νέες δυνατότητες δημιουργήθηκαν στην διαδικασία κυκλοφορίας του χρήματος με την εισαγωγή της χρήσης των καρτών, τις ηλεκτρονικές συναλλαγές, την αποκέντρωση της διευθέτησης των πληρωμών και την εξάπλωση των συστημάτων συμψηφισμών. Οι αυτόματες πληρωμές, οι πληρωμές με τη χρήση πιστωτικών καρτών, οι αγορές με τη χρήση χρεωστικών καρτών, οδήγησαν σε μια έκρηξη του αριθμού των συναλλαγών και ως αποτέλεσμα και της κυκλοφορίας του χρήματος, καθώς παρείχαν στους καταναλωτές ασφάλεια και ευκολία στις συναλλαγές, δυνατότητα αγορών με δόσεις, δυνατότητα πραγματοποίησης συναλλαγών σε άλλες χώρες χωρίς να είναι απαραίτητη η αλλαγή νομίσματος, κλπ.

Τα τελευταία χρόνια, η συνεχής βελτίωση της τεχνολογίας έδωσε τη δυνατότητα στις τράπεζες να δημιουργήσουν πιο σύνθετα και ευέλικτα χρηματοοικονομικά προϊόντα, ώστε να καλύψουν τις αυξανόμενες απαιτήσεις των πελατών. Τα τραπεζικά ιδρύματα αναγκάστηκαν να αναπροσαρμόσουν τις στρατηγικές τους και να υιοθετήσουν μια νέα, πελατοκεντρική φιλοσοφία, ιδιαίτερα στην λιανική τραπεζική, γεγονός που έφερε το μάρκετινγκ στο προσκήνιο, καθιστώντας το απαραίτητο στοιχείο για την εξέλιξη και ανάπτυξή τους. Σήμερα, ζωτικής σημασίας στοιχεία για την αποτελεσματικότητα των πιστωτικών ιδρυμάτων αποτελούν η καινοτομία, όσον αφορά στα προσφερόμενα προϊόντα, και ο συνδυασμός παραδοσιακών τραπεζικών εργασιών με ολοένα και πιο σύνθετες υπηρεσίες.

1.2. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Η λειτουργία του ελληνικού τραπεζικού συστήματος ξεκίνησε συγχρόνος με τη δημιουργία του νεοσύστατου Ελληνικού κράτους. Η πρώτη Ελληνική τράπεζα που ιδρύθηκε ήταν η Εθνική τράπεζα της Ελλάδος το 1841. Αρχές της δεκαετίας του 1920, όπου η ελληνική οικονομία άρχισε να ανθίζει, δημιουργήθηκαν και άλλες τράπεζες. Η τάση αυτή συνεχίστηκε με το πέρασμα του χρόνου και το τραπεζικό σύστημα στην Ελλάδα άρχισε να ακμάζει. Πολλές νεοσύστατες τράπεζες όμως κατέρευσαν με την οικονομική κρίση του 1930. οι περισσότερες από τις οποίες δεν επιβίωσαν εξαιτίας της οικονομικής κρίσης του 1930. τη μεταπολεμική περίοδο το τραπεζικό σύστημα “στρατεύθηκε” με τη γενική απαίτηση εκείνης της εποχής για βιομηχανική (κυρίως) και οικονομική ανάπτυξη. Το ελληνικό χρηματοπιστωτικό σύστημα αποτελεί τον πλέον διεθνοποιημένο τομέα της οικονομίας μας. Αναπτύχθηκε με αλματώδεις ρυθμούς τα τελευταία χρόνια, ανάπτυξη η οποία αντικατοπτρίζει σε μεγάλο βαθμό την επίδραση της ευρωπαϊκής νομισματικής ενοποίησης και χρηματοπιστωτικής ολοκλήρωσης. Ο τραπεζικός κλάδος αποτελεί στην Ελλάδα τον κυρίαρχο δίαυλο διοχέτευσης δανειακών κεφαλαίων στις ελλειμματικές οικονομικές μονάδες - επενδύτες και καταναλωτές. Η εύρυθμη λειτουργία του, σε όρους σταθερότητας και αποτελεσματικότητας, έχει ήδη συμβάλει και μπορεί περαιτέρω να συμβάλει στην άριστη δυνατή κατανομή των πόρων της οικονομίας και κατ’ επέκταση στην ευημερία των πολιτών. Το ελληνικό τραπεζικό σύστημα τελεί στις μέρες μας σ’ ένα κρίσιμο σταυροδρόμι στρατηγικών επιλογών οι οποίες θα επηρεάσουν το μέγεθος και την κερδοφορία, την εταιρική διάρθρωση και ταυτότητα, τον γεωγραφικό και επιχειρηματικό προσανατολισμό των ελληνικών πιστωτικών ιδρυμάτων.

Η έναρξη της τραπεζικής λειτουργίας στην Ελλάδα τοποθετείται στα μέσα του 19ου αιώνα, επί Ιωάννη Καποδίστρια, όταν το 1828 ιδρύθηκε η πρώτη ελληνική τράπεζα, υπό την επωνυμία «Εθνική Χρηματιστηριακή Τράπεζα». Η Εθνική Χρηματιστηριακή Τράπεζα λειτουργούσε με τη μορφή Κρατικής Τράπεζας, ενώ η κύρια δραστηριότητά της ήταν η έκδοση έντοκων ομολόγων έναντι των παρεχομένων προς την τράπεζα κεφαλαίων. Οι δραστηριότητές της δεν περιελάμβαναν καμία άλλη τραπεζική συναλλαγή, ενώ δεν είχε εκδοτικό προνόμιο, το δικαίωμα δηλαδή έκδοσης τραπεζογραμματίων. Η λειτουργία της Εθνικής Χρηματιστηριακής Τράπεζας διεκόπη το 1835.

Ουσιαστικά η έναρξη του ελληνικού τραπεζικού συστήματος και η άσκηση τραπεζικής πίστης τοποθετείται στο 1839, χρονιά ίδρυσης της Ιονικής Τράπεζας, ενώ τα Ιόνια Νησιά τελούσαν ακόμη υπό την Αγγλική κυριαρχία. Η λειτουργία της Ιονικής Τράπεζας συνεχίστηκε και μετά την απελευθέρωση των Ιονίων και την προσάρτησή τους στην Ελλάδα το 1864, ενώ της παραχωρήθηκε και το εκδοτικό προνόμιο, το οποίο διατήρησε έως το 1920. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι η Ιονική Τράπεζα δεν ήταν η μόνη που την εποχή εκείνη διατηρούσε το εκδοτικό προνόμιο. Η τράπεζα Ηπείρου- Θεσσαλίας, με έτος ίδρυσης το 1881 και έχοντας ως έδρα το Βόλο και πέντε υποκαταστήματα είχε επίσης εκδοτικό προνόμιο. Επίσης και η Τράπεζα Κρήτης, η οποία ιδρύθηκε το 1889 με έδρα τα Χανιά, είχε δικαίωμα έκδοσης χαρτονομισμάτων στην Κρήτη. Χρονολογία- σταθμός στην εξέλιξη του ελληνικού τραπεζικού συστήματος αποτελεί το 1841, έτος ίδρυσης της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος. Αποτέλεσε το εναρκτήριο της καλά οργανωμένης πίστης σε μια πληθώρα τομέων της οικονομικής δραστηριότητας, διότι παράλληλα με το εκδοτικό προνόμιο που διατηρούσε, λειτουργούσε και σαν εμπορική τράπεζα, καθώς ήταν η κύρια πηγή άντλησης κεφαλαίων για τις ελληνικές επιχειρήσεις.

Αξίζει να αναφέρουμε και μια δεύτερη, αρκετά αξιόλογη, τράπεζα, την Τράπεζα Αθηνών, με έτος ίδρυσης το 1893. Όντας μια αμιγώς εμπορική τράπεζα, η Τράπεζα Αθηνών συνέβαλλε σημαντικά στη συμπαράσταση και ικανοποίηση των αναγκών των παραγωγικών κλάδων της χώρας μέχρι και το 1953, όταν και συγχωνεύτηκε με την Εθνική Τράπεζα.

Την περίοδο μετά την απελευθέρωση κι μέχρι το 1900 ιδρύθηκε ένας σημαντικό αριθμός τραπεζών στην Ελλάδα. Οι τράπεζες αυτές λειτουργούσαν είτε με την μορφή εμπορικών τραπεζών ή πιστωτικών συνεταιρισμών ή ναυτιλιακής πίστεως ή βιομηχανικής πίστεως. Οι περισσότερες όμως από τις τράπεζες αυτές δεν κατάφεραν να ανταπεξέλθουν τις δύσκολες συνθήκες του πολέμου του 1917, και αναγκάστηκαν να διακόψουν τις λειτουργίες τους. Οι μόνες που επιβίωσαν ήταν η Εθνική, η Ιονική, η Τράπεζα Αθηνών και η Τράπεζα Κρήτης. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα σημειώθηκε μια νέα αύξηση στην ίδρυση τραπεζών. Ενδεικτικά αναφέρονται οι παρακάτω:

- ✓ Τράπεζα Μυτιλήνης, με έτος ίδρυσης το 1901,
- ✓ Λαϊκή Τράπεζα Δομοκού, με έτος ίδρυσης το 1902,
- ✓ Τράπεζα Ανατολής, με έτος ίδρυσης το 1904,

ΔΙΑΧΕΙΡΗΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ

- ✓ Λαϊκή Τράπεζα, με έτος ίδρυσης το 1905,
- ✓ Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, με έτος ίδρυσης το 1907,
- ✓ Τράπεζα Πειραιώς, με έτος ίδρυσης το 1916 κ.α.

Ο μεγάλος αριθμός τραπεζών που ιδρύθηκαν ήταν αποτέλεσμα των ευνοϊκών συνθηκών που επικρατούσαν στην Ελλάδα μετά την επιτυχή έκβαση των Βαλκανικών πολέμων. Καθώς ο πληθυσμός της χώρας διπλασιάστηκε, αυξήθηκαν οι ανάγκες επενδυτικής δραστηριότητας, γεγονός που, σε συνδυασμό με την αύξηση των εμπορικών συναλλαγών, έκανε επιτακτική την ανάγκη εξεύρεσης κεφαλαίων και παροχής πιστωτικών διευκολύνσεων. Σημαντική λεπτομέρεια αποτελεί το γεγονός ότι το έτος 1927 στην Ελλάδα λειτουργούσαν 38 πιστωτικά ιδρύματα, αριθμός δυσανάλογος με την πληθυσμιακή πυκνότητα της εποχής.

Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής έλαβαν χώρα και οι πρώτες συγχωνεύσεις τραπεζών. Ενδεικτικά αναφέρεται η συγχώνευση της Τράπεζας Αξιών με την Τράπεζα Βιομηχανίας και η συγχώνευση της Γενικής Τράπεζας Ελλάδος με την Λαϊκή Τράπεζα.

Οι κρίσεις που ακολούθησαν, καθώς και ο μεγάλος αριθμός τραπεζών, ο οποίος ήταν δυσανάλογος με τις ανάγκες της αγοράς, οδήγησαν πολλές τράπεζες σε διακοπή της λειτουργίας τους, προκαλώντας έτσι σημαντικό πλήγμα στους καταθέτες. Το ελληνικό τραπεζικό σύστημα μέχρι την εποχή εκείνη έπασχε, κυρίως λόγω της έλλειψης ενός κεντρικού οργανισμού, ο οποίος θα αποτελούσε ρυθμιστή της πίστωσης αλλά και της κυκλοφορίας του χρήματος. Η ύπαρξη περισσότερων του ενός πιστωτικών ιδρυμάτων που είχαν το εκδοτικό προνόμιο αποτελούσε τροχοπέδη στην άσκηση ελέγχου και μιας ενιαίας νομισματικής πολιτικής. Επικρατούσε αναρχία ως προς την κατανομή των πιστώσεων στους διάφορους κλάδους της εθνικής οικονομίας, γεγονός που επέφερε την αδυναμία του κράτους να χαράξει μια ενιαία οικονομική πολιτική, η οποία θα ήταν ικανή να πειθαρχήσει την κατανομή των πιστώσεων βάσει ενός προδιαγεγραμμένου σχεδίου αλλά και των αναγκών της οικονομίας.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1920 (1928) ιδρύθηκε η Τράπεζα της Ελλάδος και διαμορφώθηκε για πρώτη φορά ένα κανονιστικό πλαίσιο για τη λειτουργία των τραπεζών. Μεταπολεμικά ο κρατικός εναγκαλισμός του τραπεζικού συστήματος

ΔΙΑΧΕΙΡΗΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ

υπήρξε ιδιαίτερα έντονος. Ο θεσμικός, λειτουργικός και τεχνολογικός εκσυγχρονισμός του ελληνικού τραπεζικού συστήματος άρχισαν στα μέσα της δεκαετίας του 1980.

Κατά τη διάρκεια του 1984 συνεχίστηκε η λήψη μιας σειράς μέτρων που αποσκοπούσαν στην απλοποίηση και εκλογίκευση των πιστωτικών κανόνων, στο άνοιγμα του τραπεζικού συστήματος σε νέες κατηγορίες εργασιών και πελατών, στην διευκόλυνση της πρόσβασης των μικρομεσαίων μεταποιητικών επιχειρήσεων στην τραπεζική χρηματοδότηση, στη μεταφορά ευθύνης και πρωτοβουλίας στις τράπεζες όσον αφορά στην επιλογή των χρηματοδοτήσεών τους, στην πιο αποτελεσματική εποπτεία των πιστωτικών ιδρυμάτων αλλά και στην ανάπτυξη των χρηματοπιστωτικών αγορών. Το έργο αυτό, και κυρίως η προσπάθεια για την εκλογίκευση των επιτοκίων, συνεχίστηκε και ενισχύθηκε και το 1985, στοχεύοντας στην πιο αποτελεσματική κατανομή και χρήση των αποταμιεύσεων που διοχετεύει τα τραπεζικό σύστημα στην οικονομία και στον αποτελεσματικότερο έλεγχο της ρευστότητας της οικονομίας. Στα πλαίσια αυτά, η Τράπεζα της Ελλάδος έλαβε μια σειρά μέτρων, με κυριότερο την καθιέρωση από το Νοέμβριο του 1985 ενός γενικού κατώτατου επιτοκίου για τα βραχυπρόθεσμα δάνεια, το οποίο θα ήταν ίσο με το με το επιτόκιο καταθέσεων ταμιευτηρίου προσαυξημένο κατά μία ποσοστιαία μονάδα.

Αυτό οδήγησε τα επιτόκια να διαμορφωθούν σε επίπεδα από 17-21,5%. Αυτό έγινε τότε διότι η ύπαρξη επιτοκίων χορηγήσεων που ήταν χαμηλότερα από το επιτόκιο καταθέσεων ταμιευτηρίου αποτελούσε ισχυρό κίνητρο για να διοχετευθούν τραπεζικές πιστώσεις είτε με τη μορφή καταθέσεων είτε τραπεζικών ομολόγων. Κατά τη διάρκεια της ίδιας χρονιάς έγιναν διάφορες αλλαγές στα επιτόκια, όπως αύξηση των επιτοκίων βραχυπρόθεσμης χρηματοδότησης βιοτεχνιών. Οι αλλαγές αυτές ήταν επιβεβλημένες, καθώς ήταν αναγκαία η εξασφάλιση της ορθολογικότερης λειτουργίας του πιστωτικού συστήματος, αλλά και η ενίσχυση της αποτελεσματικότητας της πολιτικής για τη σταθεροποίηση της οικονομίας. Επίσης, το 1985 καταργήθηκαν ή έγιναν ελαστικότεροι ορισμένοι περιορισμοί που ίσχυαν στη χρηματοδότηση του εμπορίου και των επαγγελματιών, ενώ υπήρξε μείωση των περιορισμών που αφορούσαν στη χρηματοδότηση πωλήσεων με πιστωτή.

Παρά τα μέτρα που ελήφθησαν όμως, η απελευθέρωση του ελληνικού τραπεζικού συστήματος προχωρούσε με ιδιαίτερα βραδείς ρυθμούς, γεγονός που υπογραμμίστηκε από τον τότε Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος Δημήτρη Χαλκιά στην ετήσια έκθεσή του (1986), στην οποία σημείωνε ότι «παρά τις προσπάθειες που

έχουν γίνει και την πρόοδο που έχει επιτευχθεί στα προηγούμενα τέσσερα χρόνια, το πιστωτικό σύστημα εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από ακαμψία, συγκεντρωτισμό και χαμηλή παραγωγικότητα».

Κατά τη διάρκεια του 1987 συνεχίστηκε η προσπάθεια για την απελευθέρωση των τραπεζικών επιτοκίων και την κατάργηση πολλών πιστωτικών περιορισμών ελέγχων που αντιμετώπιζαν τα τραπεζικά ιδρύματα όταν επέλεγαν τις χρηματοδοτήσεις τους. Η Τράπεζα της Ελλάδος έλαβε μια σειρά μέτρων που οδήγησαν στον περιορισμό των διοικητικά καθοριζόμενων επιτοκίων σε λίγες μόνο κατηγορίες τραπεζικών καταθέσεων και χορηγήσεων, ειδικά στο επιτόκιο των καταθέσεων ταμιευτηρίου, στα ειδικά επιτόκια χορηγήσεων μικρομεσαίων μεταποιητικών επιχειρήσεων και στα επιτόκια ορισμένων προγραμμάτων κοινωνικής κατοικίας. Ωστόσο, η δέσμευση υψηλών ποσοστών διαθεσίμων από τις εμπορικές τράπεζες προς χρηματοδότηση του Δημοσίου αποτελούσε τροχοπέδη στον εκσυγχρονισμό του πιστωτικού συστήματος.

Μια σημαντική χρονιά για την απελευθέρωση του πιστωτικού συστήματος ήταν το 1988, όταν και ξεκίνησε η βαθμιαία μείωση των δεσμεύσεων- αποδεσμεύσεων στις τραπεζικές χορηγήσεις, μέτρο που ολοκληρώθηκε από την 1^η Ιανουαρίου του 1989, με την πλήρη κατάργησή τους. Η σημαντικότητα του μέτρου αυτού έγκειται στο γεγονός ότι έδωσε τη δυνατότητα στις τράπεζες να διαφοροποιούν τα επιτόκιά τους ανάλογα με το βαθμό ρευστότητας και ασφάλειας των χορηγήσεών τους. Έτσι, οι τράπεζες ήταν σε θέση να χρηματοδοτούν όλους τους κλάδους της οικονομίας με όρους και προϋποθέσεις που καθόριζαν οι ίδιες. Επιπλέον, του δόθηκε η δυνατότητα να ρυθμίζουν δάνεια που είχαν χορηγήσει σε πελάτες τους, με την προϋπόθεση ότι τηρούνται ορθές τραπεζικές αρχές. Έτσι δόθηκε το έναυσμα για τα πρώτα νέα τραπεζικά να κάνουν την εμφάνισή τους στην αγορά.

Στη δεκαετία του 1990 το έργο της «Επιτροπής για την Αναμόρφωση και τον Εκσυγχρονισμό του Ελληνικού Τραπεζικού Συστήματος», γνωστής ως Επιτροπής Καρατζά σηματοδότησε την έναρξη της διαδικασίας απελευθέρωσης του ελληνικού χρηματοπιστωτικού συστήματος και κατάργησης των διοικητικών παρεμβάσεων.

Έτσι σταδιακά η απελευθέρωση του τραπεζικού συστήματος, η επανάσταση στην τεχνολογία της πληροφορικής και των επικοινωνιών, η ραγδαία ανάπτυξη της θεσμικής διαχείρισης κεφαλαίων με την ταυτόχρονη αποδιαμεσολάβηση των

ΔΙΑΧΕΙΡΗΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ

τραπεζικών εργασιών, η διεθνοποίηση κεφαλαιαγορών και τραπεζικών εργασιών, η χρηματοπιστωτική καινοτομία και η αλλαγή στο ιδιοκτησιακό καθεστώς διαμόρφωσαν το περιβάλλον λειτουργίας των πιστωτικών ιδρυμάτων.

Το 1992 ήταν μια σημαντική χρονιά, καθώς μειώθηκαν οι υποχρεώσεις τοποθετήσεων των τραπεζών σε έντοκα γραμμάτια του ελληνικού Δημοσίου. Η υποχρέωση αυτή των τραπεζικών ιδρυμάτων καταργήθηκε πλήρως το 1993. Η απόφαση αυτή σήμανε για το Δημόσιο την απώλεια της προνομιακής μεταχείρισης χρηματοδότησης του χρέους από τις εμπορικές τράπεζες, και στο εξής θα πρέπει να το χρηματοδοτεί από την αγορά, λαμβάνοντας υπόψη τις συνθήκες στις τράπεζες, τις επιχειρήσεις και τους ιδιώτες.

Η προσπάθεια απελευθέρωσης του πιστωτικού συστήματος και των επιτοκίων ολοκληρώθηκε κατά τη διάρκεια του 1993 και του 1994. Συνοψίζοντας, μερικά από τα κυριότερα σημεία ήταν τα παρακάτω:

- ✓ Η κατάργηση της υποχρέωσης των τραπεζών να επενδύουν μέρος των διαθεσίμων τους σε έντοκα γραμμάτια
- ✓ Η κατάργηση του διοικητικά καθοριζόμενου επιτοκίου στις καταθέσεις ταμειευτηρίου
- ✓ Η κατάργηση των πιστωτικών περιορισμών, με την έννοια ότι οι τράπεζες ήταν πλέον σε θέση να χρηματοδοτήσουν όλους τους κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας.
- ✓ Η κατάργηση της πλειονότητας των περιορισμών σε ότι αφορά στον διοικητικό
- ✓ καθορισμό των επιτοκίων.

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών το πλαίσιο λειτουργίας των πιστωτικών ιδρυμάτων έχει υποστεί σημαντικές μεταβολές, ιδιαίτερα μάλιστα και μετά την απελευθέρωση της κίνησης των βραχυπρόθεσμων κεφαλαίων το 1994. Η κατάργηση των διοικητικών παρεμβάσεων και ρυθμίσεων, οι οποίες είχαν θέσει σοβαρά εμπόδια στην ανάπτυξη των χρηματοπιστωτικών αγορών, η άρση των συναλλαγματικών περιορισμών στις τρέχουσες συναλλαγές και την κίνηση κεφαλαίων και η προώθηση σημαντικών μεταρρυθμίσεων για την περαιτέρω ανάπτυξη του θεσμικού πλαισίου

λειτουργίας των πιστωτικών ιδρυμάτων – γενικότερα των αγορών χρήματος και κεφαλαίων- οδήγησαν:

Στην αύξηση του ανταγωνισμού, η οποία είχε σαν άμεσο αποτέλεσμα

- ✓ τη βελτίωση της ποιότητας και του εύρους των υπηρεσιών που αυτές προσφέρουν στα νοικοκυριά και τις επιχειρήσεις και
- ✓ τη μείωση της διαφοράς μεταξύ των επιτοκίων χορηγήσεων και των επιτοκίων καταθέσεων.
- ✓ Στη βελτίωση της αποτελεσματικότητας του ελληνικού χρηματοπιστωτικού συστήματος
- ✓ Στη διεθνοποίηση των αγορών
- ✓ Στην εξάπλωση σύνθετων προϊόντων

Η χρηματοπιστωτική απελευθέρωση συνοδεύθηκε από την ολοένα και μεγαλύτερη ενοποίηση του ελληνικού τραπεζικού συστήματος με τα αντίστοιχα των άλλων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι θεσμικές εξελίξεις στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα κατά τη διάρκεια της τελευταίας εικοσαετίας επηρεάστηκαν καθοριστικά από τις μεταβολές στο πλαίσιο λειτουργίας του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος. Η αύξηση της διασυνοριακής κίνησης κεφαλαίων, η διεθνοποίηση των τραπεζικών δραστηριοτήτων, η εμφάνιση νέων τραπεζικών κίνδυνων έθεσαν επιτακτικά την ανάγκη προσαρμογής της ελληνικής τραπεζικής πραγματικότητας στις νέες συνθήκες. Ειδικότερα η διαδικασία χρηματοπιστωτικής ολοκλήρωσης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, με τη δημιουργία της ενιαίας τραπεζικής και χρηματοπιστωτικής αγοράς, επιτάχυνε αναμφίβολα τη μεταρρύθμιση των όρων λειτουργίας του ελληνικού τραπεζικού συστήματος. Η προσαρμογή της ελληνικής τραπεζικής νομοθεσίας στην πληθώρα των κοινοτικών πράξεων έμελλε να μεταμορφώσει το τρόπο ανάληψης και άσκησης δραστηριότητας από τα πιστωτικά ιδρύματα².

Οι προϋποθέσεις χορήγησης άδειας λειτουργίας (όπως για παράδειγμα ελάχιστο ιδρυτικό κεφάλαιο, έλεγχος ταυτότητας ορισμένων βασικών μετόχων, διαδικασίες εσωτερικής οργάνωσης, καθιέρωση ελάχιστων προϋποθέσεων σχετικά με την

² Εθνικό Report προγράμματος “Communicate”, ΟΤΟΕ 2007

εμπειρία των βασικών διευθυντικών στελεχών κλπ.) εναρμονίστηκαν με τα ευρωπαϊκά δεδομένα³.

Σημαντική ήταν η ενίσχυση και η σημασία που δόθηκε στην προληπτική εποπτεία (prudential supervision) με τη θέσπιση μέτρων για τον περιορισμό των μεγάλων χρηματοδοτικών ανοιγμάτων και την ενδυνάμωση της ικανότητας κάλυψης ζημιών με ίδια κεφάλαια, οπότε και εισήχθη στην ελληνική τραπεζική εποπτεία το πλαίσιο της Επιτροπής της Βασιλείας για την κεφαλαιακή επάρκεια.⁴

Την ίδια στιγμή, η εισαγωγή της Ελλάδας στη ζώνη του ευρώ από το 2000 δημιούργησε τη βάση για την περαιτέρω εναρμόνιση των όρων λειτουργίας του χρηματοπιστωτικού συστήματος των κρατών μελών της ζώνης του ευρώ. Η αμεσότερη επίδραση στο νομισματικό σύστημα των κρατών- μελών επήλθε με τη δημιουργία του Ευρωπαϊκού Συστήματος Κεντρικών Τραπεζών και την συνακόλουθη άσκηση μιας ενιαίας νομισματικής και συναλλαγματικής πολιτικής. Από την 1η Ιανουαρίου 1999 το ευρώ (σε λογιστική μορφή) υιοθετήθηκε ως το εθνικό νόμισμα έντεκα κρατών- μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ στις 19 Ιουνίου 2000, στο πλαίσιο της Συνόδου του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Santa Maria da Feira, η Ελλάδα έγινε δεκτή ως το δωδέκατο μέλος της ζώνης του ευρώ από την 1η Ιανουαρίου 2001, αφού θεωρήθηκε ότι πληρούσε τα κριτήρια σύγκλισης. Η υιοθέτηση του ευρώ οδήγησε σε μείωση των εσόδων των τραπεζών από προμήθειες σε συνάλλαγμα αλλά και σε μείωση των επιτοκίων με αποτέλεσμα το κόστος χρηματοδότησης των ελληνικών τραπεζών να μειωθεί σημαντικά. Επιπρόσθετα όμως, η συγκεκριμένη μείωση περιόρισε τον διαμεσολαβητικό ρόλο των τραπεζών λόγω αύξησης του ανταγωνισμού από την κεφαλαιαγορά για τις αποταμιεύσεις των επενδυτών ενώ και οι επιχειρήσεις έχουν την ευχέρεια πλέον να επιλέξουν μεταξύ του τραπεζικού δανεισμού, της αγοράς εταιρικών ομολόγων και της κεφαλαιαγοράς για την άντληση των κεφαλαίων τους. Αυτή η εξέλιξη οδήγησε τις τράπεζες να ασχολούνται και με άλλες εργασίες και να προσφέρουν νέες υπηρεσίες. Οι περισσότερες τράπεζες στα τέλη του 1999 είχαν δικές τους ασφαλιστικές και χρηματιστηριακές εταιρίες και πρόσφεραν δάνεια σε ιδιώτες και επιχειρήσεις με ελκυστικά προνόμια.

³ Οδηγία 2000/12/EK

⁴ Οδηγίες 2000/12/EK και 93/6/EK

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΚΡΙΣΗ

Κρίση είναι η εκτροπή από την κατάσταση της κανονικότητας που γίνεται σε ένα σημείο καμπής στο οποίο ανατρέπεται ένα status quo.

Κάθε κρίση μπορεί να φτάσει από την κατάσταση της απλής ανωμαλίας μέχρι την κατάσταση μη ελεγχόμενων εκρηκτικών γεγονότων και την κατάσταση του χάους και του πανικού.

Κατά το λεξικό “Concise Oxford Dictionary”, η κρίση είναι μία κρίσιμη καμπή, μία χρονική περίοδος κινδύνου ή ανησυχίας στην πολιτική ή στο εμπόριο (Sykes, “ The Concise Oxford Dictionary, 1985). Ο συγγραφέας John R. Darling διευρύνει τον παραπάνω ορισμό υποστηρίζοντας ότι η κρίση είναι μία κρίσιμη καμπή, μία αποφασιστική στιγμή ή μία κρίσιμη χρονική στιγμή.

Σύμφωνα με τον Richard Luecke , συγγραφέα πολλών βιβλίων της σειράς «Harvard Business Essentials», η κρίση είναι μία αλλαγή είτε ξαφνική είτε εξελισσόμενη στο βάθος του χρόνου που έχει ως αποτέλεσμα ένα επείγον πρόβλημα που πρέπει άμεσα να αντιμετωπιστεί. Για μία επιχείρηση, μία κρίση είναι οτιδήποτε έχει τη δυναμική να προκαλέσει ξαφνική και σοβαρή ζημιά στους υπαλλήλους της, τη φήμη ή τη γραμμή παραγωγής της.

Σε μια κανονική κατάσταση όλες οι συνθήκες κάτω από τις οποίες ασκείται η διοίκηση είναι γνωστές. Οι προϋποθέσεις, τα δεδομένα, οι δυνατότητες και οι πληροφορίες είναι γνωστά. Υπάρχει άνεση χρόνου και έλεγχος.

Σε περιπτώσεις όμως κρίσεων τα πράγματα αλλάζουν. Οι συνθήκες γίνονται πιεστικές, ασταθείς, ρευστές, απρόβλεπτες, πρωτόγνωρες, επείγουσες και ανεξέλεγκτες.

Κάτω από αυτές τις καταστάσεις ο διαχειριστής ασκεί ιδιαίτερη διοίκηση. Ο χρόνος είναι ελάχιστος, ο κίνδυνος ορατός, οι αντιδράσεις απρόβλεπτες, ο φόβος και ο πανικός πιθανοί παράγοντες. Η προσωπικότητα του διαχειριστή πρέπει να αποδειχθεί ισχυρή για να αντιμετωπίσει σωστά την κρίση και να σηκώσει το βάρος της διαχείρισης. Οι καταστάσεις κρίσης ανεξάρτητα από την μορφή τους και την

ΔΙΑΧΕΙΡΗΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ

φύση των Οργανισμών στους οποίους ανακύπτουν έχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά όπως (Meena Ahmed 2006):

1. Η έκπληξη για το γεγονός
2. Η διακοπή της ρουτίνας και της συνηθισμένης ροής των πραγμάτων
3. Η κλιμάκωση των γεγονότων καθώς πληθαίνουν συνεχώς οι πληροφορίες
4. Αίσθηση απώλειας ελέγχου και το υψηλό αίσθημα ανασφάλειας
5. Το αυξημένο ενδιαφέρον των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης (Μ.Μ.Ε)
 - ✓ για το γεγονός όπου προκύπτει
 - ✓ η αυξημένη ροπή τους για έλεγχο της κατάστασης
 - ✓ η αυξημένη ζήτηση για πληροφόρηση
 - ✓ το μεγάλο πλήθος εικασιών για το γεγονός
 - ✓ η διάδοση της αρνητικής δημοσιότητας
 - ✓ η παρέμβαση κρατικών φορέων
6. Κίνδυνος να πληγεί ανεπανόρθωτα η δημόσια εικόνα της επιχείρησης.

“Χρειάζεσαι 20 χρόνια για να χτίσεις τη φήμη σου και 5 λεπτά για να την γκρεμίσεις”.

Υπάρχουν πολλές αιτίες που μπορούν να προκαλέσουν μία κρίση όπως ατυχήματα, φυσικές καταστροφές, περιβαλλοντικές καταστροφές, προβλήματα υγείας, τεχνικές βλάβες, ανεξέλεγκτοι υπάλληλοι, δυνάμεις της αγοράς και της οικονομίας συμπεριλαμβάνονται μεταξύ των ενδεχόμενων κρίσεων που μπορεί να αντιμετωπίσει μια επιχείρηση.

Αρκετοί κίνδυνοι καθορίζονται αποκλειστικά από τη δραστηριότητα της επιχείρησης. Για παράδειγμα μια εταιρεία κατασκευής ιατρικών μηχανημάτων είναι εκτεθειμένη σε ποινικές διώξεις για τα προϊόντα που παράγει, καθώς είναι πιθανή πρόκληση κάποιου ατυχήματος ή η εμφάνιση κάποιας παρενέργειας από την χρήση των μηχανημάτων που παράγει.

Θα μπορούσε να γίνει μια ανατομία του κύκλου ζωής μιας κρίσης σε επίπεδο επιχείρησης. Ο κύκλος ζωής μια κρίσης περιλαμβάνει συγκεκριμένα στάδια:

1. Κύηση της κρίσης Είναι η περίοδος προ-κρίσης κατά την οποία δεν υπάρχουν δείγματα εκδήλωσης ενδεχόμενης κρίσης. “Κάθε στιγμή που δεν υπάρχει κρίση, διανύεται μια κατάσταση προ-κρίσης”.
2. Πρώτα δείγματα Το στάδιο αυτό αποτελεί την πρώτη εκδήλωση του πιθανού κινδύνου με ελάχιστα δείγματα, με αποτέλεσμα ο εντοπισμός της κρίσης να είναι δύσκολος.
3. Στάδιο εκδήλωσης: Η περίοδος κατά την οποία εκδηλώνεται μια κρίση. Διαρκεί όσο χρόνο τα χαρακτηριστικά της κρίσης εκδηλώνονται.
4. Στάδιο κορύφωσης: Η περίοδος που κορυφώνεται η κρίση. Στο στάδιο αυτό δεν υπάρχει περίπτωση διορατικότητας της κρίσης.
5. Στάδιο επιπτώσεων: Η περίοδος κατά την οποία οι επιπτώσεις από την κρίση εκδηλώνονται και οι συνέπειες γίνονται ορατές.
6. Στάδιο ομαλοποίησης: Αποτελεί το τελευταίο στάδιο του κύκλου ζωής της κρίσης, καθώς οι διαδικασίες επανέρχονται σε κανονικούς ρυθμούς.

2.1. ΤΥΠΟΙ ΚΡΙΣΕΩΝ

Οι κρίσεις μπορούν να κατηγοριοποιηθούν ανάλογα με τη διάρκεια τους (μικρής διάρκειας, μεγάλης διάρκειας), τη γεωγραφική τους κάλυψη (τοπική, περιφερειακή, εθνική ή διεθνής), το βαθμό ζημιάς που προκαλούν σε ζωές και περιουσίες, το ποιος υφίσταται τη ζημιά, την αιτία που τις προκαλούν, το απροσδόκητο ή μη των κρίσεων και διάφορα άλλα κριτήρια.

Θα γίνει παρακάτω αναφορά σε διάφορους μελετητές που διαχώρισαν τις κρίσεις με διαφορετικά κριτήρια ο καθένας.

- ❖ Σύμφωνα με τους Seymour and Moore (2000), οι κρίσεις διακρίνονται σε δύο είδη, το είδος “Cobra” και το είδος “Python”. Το είδος κρίσης “Cobra” είναι η λεγόμενη ξαφνική κρίση: η καταστροφή «χτυπά» ξαφνικά την επιχείρηση και την οδηγεί κατευθείαν σε κατάσταση κρίσης. Το είδος κρίσης “Python” είναι η κρίση που αναδύεται στην επιφάνεια σιγά σιγά, το λεγόμενο “ crisis creep”.

- ❖ Σύμφωνα με τους Peter Ruff and Khalid Aziz , οι οποίοι χωρίζουν τις κρίσεις σε ξαφνικά γεγονότα (sudden events) και γεγονότα που σιγοβράζουν (simmering events). Τα “sudden events” περιλαμβάνουν ατυχήματα και έκτακτα περιστατικά, τρομοκρατικές ενέργειες, μηχανικές βλάβες ή εχθρικές εξαγορές κάποιες απροσδόκητες ενέργειες νομικής φύσης. Τα “simmering events” περιλαμβάνουν καταστάσεις οι οποίες αποκαλύπτονται σταδιακά και μπορούν να οδηγήσουν σε μία κρίση οποιαδήποτε στιγμή. Τέτοια παραδείγματα είναι οι βιομηχανικές αναταραχές, οι εγκληματικές πράξεις διαφόρων τύπων και το αναποτελεσματικό management. Στις Η.Π.Α. το Institute of Crisis Management εξέτασε χιλιάδες περιπτώσεις περιστατικών για τα οποία έγιναν αναφορές από τα Μ.Μ.Ε.. Εξέτασαν 55.000 ξεχωριστές περιπτώσεις σε 1500 δημοσιεύσεις μεταξύ του 1990 και 1998. Τα ευρήματα δείχνουν ξεκάθαρα ότι το 86% των περιστατικών θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως “simmering events” και μόνο 14% των περιστατικών ως “sudden events”.

Αν προσεγγίσουμε τις κρίσεις από την οπτική σκοπιά των θυμάτων διακρίνονται τρεις τύποι κρίσεων ανάλογα με το ποιός παθαίνει ζημιά:

- 1) επιχειρηματικές συμφορές (business calamities) όπως η πτώχευση
- 2) προβλήματα καταναλωτών (consumer troubles) όπως τα ελαττωματικά προϊόντα
- 3) ανθρώπινες τραγωδίες, όπως βία στο εργασιακό περιβάλλον ή αεροπορικά δυστυχήματα.

Οι Meyers και Holusha (1986) διέκριναν εννέα τύπους επιχειρησιακών κρίσεων:

- 1) δημόσια αντίληψη
- 2) ξαφνική μεταστροφή της αγοράς
- 3) αποτυχία του προϊόντος
- 4) η διαδοχή του ανώτατου management
- 5) κρίσεις σχετικά με ρευστά διαθέσιμα
- 6) βιομηχανικές σχέσεις

7) εχθρική εξαγορά

8) δυσμενή διεθνή γεγονότα

9) αγορανομικός έλεγχος των τιμών (regulation) και απελευθέρωση των τιμών (deregulation).

Στη συνέχεια γίνεται αναφορά σε διάφορους μελετητές που διαχώρισαν τις κρίσεις ανάλογα με την αιτία που τις προκάλεσε.

Ο Lerbinger (1997) περιέγραψε επτά διαφορετικούς τύπους κρίσεων:

1) φυσικές

2) τεχνολογικές

3) κρίσεις έντονων αντιπαραθέσεων (crises of confrontation)

4) κρίσεις κακίας (crises of malevolence)

5) λοξές επιχειρησιακές αξίες (skewed management values)

6) δόλος (deception)

7) διοικητικά παραπτώματα (management misconduct).

Οι Glaesser (2003) προτείνει μία λίστα με πέντε τύπους κρίσεων (σύμφωνα με την αιτία) για τις οποίες σε κάθε τουριστικό μέρος θα πρέπει να είναι προετοιμασμένοι να τις αντιμετωπίσουν:

1) Τα περιστατικά σχετικά με εγκλήματα (crime-related events) όπως η ληστεία, ο βιασμός, ο φόνος και η απαγωγή

2) Τα περιστατικά σχετικά με τρομοκρατία (terror-related events), όπως οι βομβιστικές επιθέσεις σε δημόσιους χώρους ή οι αεροπειρατείες

3) Τα περιστατικά σχετικά με πολιτικές αναταραχές (political unrest events) όπως οι βίαιες συγκεντρώσεις, οι εξεγέρσεις ή ταραχές

4) Τα περιστατικά σχετικά με φυσικές καταστροφές (natural disaster events) όπως οι σεισμοί, οι πυρκαγιές σε δάση, υπερβολικό κύμα ζέστης ή κρύου, τυφώνες ή τσουνάμι

5) Τα περιστατικά σχετικά με επιδημίες (epidemic – related events) όπως το SARS, το AIDS ή ασθένειες σχετικές με τα πόδια και το στόμα.

Ο Mitroff (Ian I. Mitroff, Gus Anagnos, 2001) και πολλοί από τους συνεργαζόμενους με αυτόν συγγραφείς σχεδίασαν μία σύνθετη ταξινόμηση των κρίσεων σύμφωνα με τον τύπο του γεγονότος που συνέβη στην επιχείρηση:

- 1) οικονομικές επιθέσεις σε αποκλειστικές πληροφορίες, η οποίες προέρχονται από το εξωτερικό περιβάλλον της επιχείρησης
- 2) πληροφοριακές επιθέσεις, οι οποίες προέρχονται από το εξωτερικό περιβάλλον της επιχείρησης και απειλούν άμεσα την οικονομική ευημερία της
- 3) οι παύσεις ή εσωτερικές δυσλειτουργίες
- 4) το “megadamage” αναφερόμενο σε μαζικές καταστροφές όπως αυτή του Chernobyl,
- 5) οι ψυχολογικές κρίσεις όπως η τρομοκρατία, η δολιοφθορά ή οι αλλοιώσεις προϊόντων
- 6) οι επαγγελματικές ασθένειες.

Επιπρόσθετα, οι κρίσεις είναι δυνατόν να διαφοροποιηθούν ως κρίσεις τροφοδοτούμενες από το φυσικό περιβάλλον και κρίσεις τροφοδοτούμενες από ανθρώπους.

Οι κρίσεις που προκαλούνται από δυσμενή γεγονότα στη φύση όπως οι φυσικές καταστροφές (τροπικοί κυκλώνες, ανεμοστρόβιλοι, πλημμύρες, χιονοστιβάδες και σεισμοί) έκδηλα διαφέρουν ως προς το βαθμό επίδρασης τους σε σχέση με τις κρίσεις που προκαλούνται από ανθρώπους. Οι κρίσεις που προκαλούνται από ανθρώπους οδηγούν σε πολύ μεγαλύτερη απώλεια πίστης και κατά συνέπεια σε πιο αρνητικές συνέπειες απ’ ότι οι κρίσεις του φυσικού περιβάλλοντος που μπορεί να προκλήθηκαν από αναπόφευκτους παράγοντες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΚΡΙΣΕΩΝ

3.1 Τι είναι η διαχείριση κρίσεων

Διαχείριση κρίσης χαρακτηρίζεται εκείνη η διαδικασία που έχει ως στόχο την πρόληψη, τον περιορισμό και την επίλυση των κρίσεων (Σφακιανάκης Μ. Κ, 1998). Στόχος της είναι η μείωση του κινδύνου, της ανασφάλειας και του πλήρη έλεγχου της κατάστασης.

Ο χειρισμός της κρίσης αποτελεί μια διαδικασία που περιλαμβάνει δύσκολες αποφάσεις. Οι αποφάσεις λαμβάνονται υπό συνθήκες πίεσης χρόνου και δυναμικών εξελίξεων, από στελέχη που είναι αναγκασμένοι να εργαστούν υπό την ομίχλη των αμφιβολιών.

Κατά μία έννοια ιδιαίτερα στα υψηλότερα επίπεδα διακυβέρνησης το Crisis management μπορεί εύκολα να θεωρηθεί ως η δημιουργία τακτικών για την αντιμετώπιση μίας γρήγορα εξελισσόμενης κατάστασης με επιπτώσεις στην εθνική ασφάλεια. Οι άνθρωποι που ασχολούνται επαγγελματικά με τέτοιες καταστάσεις έχουν δώσει σε αυτού του είδους την επίλυση προβλημάτων μία επίσημη ημερομηνία γέννησης- Οκτώβριος 1962. Η περίπτωση της γέννησης ήταν η κρίση στην Κούβα και η ομάδα που ασχολήθηκε με τη διαχείριση κρίσεων ήταν ο Λευκός Οίκος στα χρόνια του J.F. Kennedy.

Στο παρελθόν, οι κρίσεις γίνονταν αντιληπτές ως ανωτέρα βία, δηλαδή γεγονότα που συμβαίνουν ως μία πράξη του θεού χωρίς κανέναν τρόπο πρόβλεψης ή χειρισμού τους.

Όταν μία κρίση ξέσπαγε, ο ρόλος των ειδικών ήταν περιορισμένος στην παροχή αντικειμενικών συμβουλών στο πώς να αντιμετωπίσει κάποιος ένα συγκεκριμένο απροσδόκητο γεγονός μέχρι να περάσει. Αυτό το παραδοσιακό πρότυπο της διαχείρισης κρίσεων ήταν μία αντιδραστική, μονομερής και χρονικά περιορισμένη κατά τη διάρκεια της κρίσης θεώρηση της διαχείρισης κρίσεων.

Σε αντίθεση με το παραδοσιακό πρότυπο, το οποίο εστίαζε στο στάδιο της αντιμετώπισης της κρίσης, ο ορισμός του Glaesser εστιάζει στο ρόλο του σχεδιασμού και της πρόληψης ως ισότιμες επιχειρησιακές διαδικασίες. Ένας ορισμός του σύγχρονου προτύπου δίνεται από τον Glaesser (2006): «Το Crisis management είναι οι στρατηγικές, οι διαδικασίες και τα μέτρα τα οποία είναι προγραμματισμένα και

μπαίνουν σε εφαρμογή για να προλάβουν και να αντιμετωπίσουν την κρίση». Σύμφωνα με τον Glaesser, το Crisis management είναι η σταθερή πρακτική της αποφυγής και αναχαίτισης της κρίσης.

Η αλλαγή από το σκεπτικό του “handling a crisis” (χειρισμού μίας κρίσης) – το οποίο κυριαρχούσε στο πεδίο του Crisis management στο παρελθόν- στο σύγχρονο σκεπτικό του “managing a crisis” (διαχείρισης μίας κρίσης) δεν είναι απλά σημασιολογική, αλλά πιο πολύ αντιπροσωπεύει ένα καινούργιο πρότυπο επαγγελματικής γνώσης. Το σύγχρονο πρότυπο της διαχείρισης κρίσεων είναι το άμεσο αποτέλεσμα της εμπειρίας που έχει αποκτηθεί από ειδικούς διαχείρισης κρίσεων, managers δημοσίων σχέσεων και ανώτερα στελέχη που έχει ήδη ξεπεράσει επιτυχώς διάφορες περιπτώσεις κρίσεων.

Η περιεκτική διαδικασία της διαχείρισης κρίσεων περιλαμβάνει διαφορετικούς παράγοντες οι οποίοι δε λαμβάνονταν υπόψη στο παραδοσιακό πρότυπο της διαχείρισης κρίσεων όπως οι προληπτικές πράξεις, πράξεις προετοιμασίας, η άρτια δημιουργία μίας ομάδας διαχείρισης κρίσεων, η προετοιμασία χαρτοφυλακίου διαχείρισης κινδύνου και κρίσης, εκπαιδευμένοι εκπρόσωποι της εταιρείας και η υιοθέτηση τεχνικών διαχείρισης γενικής εικόνας (general image management). Επιπρόσθετα το σύγχρονο πρότυπο επισημαίνει τη σημασία της συνεργασίας με την κοινότητα ως ένα μέσο για την επιτυχή επίλυση της κρίσης.

3.2 Χάρτης ροής διαχείρισης κρίσεων (Πιπερόπουλος 2007)

Κάθε υπηρεσία, Οργανισμός ή οικονομική μονάδα, ανεξαρτήτως μεγέθους οφείλει έχει ένα χάρτη ροής διαχείρισης κρίσεων, το οποίο θα προκαθορίζει συγκεκριμένες μεθοδικές διαδικασίες, ενέργειες και δράσεις για την έξοδο από την κρίση.

1) Έσο έτοιμος

Κάθε πρόγραμμα διαχείρισης κρίσεων χρειάζεται να ξεκινήσει με τη διαβεβαίωση ότι η επιχείρηση ή ο οργανισμός διαθέτει συγκεκριμένη ομάδα διαχείρισης κρίσεων τα μέλη της οποίας είναι ενημερωμένα και μπορούν να συνεργαστούν με στόχο την επιτυχή εφαρμογή ενός προσυμφωνημένου σχεδίου δράσης. Σε τακτά χρονικά διαστήματα η ομάδα διαχείρισης κρίσεων με επικεφαλής το στέλεχος της επικοινωνίας και των δημοσίων σχέσεων

συνέρχεται και δημιουργεί μια σειρά από πιθανά σενάρια που αφορούν μια πληθώρα πιθανών κρίσεων που ίσως, αναπάντεχα, κάποια στιγμή θα κληθεί να διαχειρισθεί. Μέσα στα πιθανά σενάρια, έχει αποδειχθεί στην πράξη, ότι μπορεί να συμπεριληφθεί το σενάριο, όπου οι επικεφαλές της ομάδας διαχείρισης κρίσεων είναι αδύνατον να εντοπισθούν έγκαιρα και συνεπώς τον συντονισμό των προσπαθειών χρειάζεται να αναλάβουν οι προσδιορισμένοι «αντικαταστάτες τους».

Επειδή η επιτυχία κάθε προγράμματος διαχείρισης κρίσεων στηρίζεται στην απλότητα του, έτσι ώστε όλοι όσοι απαρτίζουν την προσδιορισμένη ομάδα να είναι σε θέση να γνωρίζουν τι πρέπει να κάνουν, πότε πρέπει να το κάνουν και πώς να δραστηριοποιηθούν, είναι απαραίτητο σε τακτά χρονικά διαστήματα να γίνονται δοκιμαστικές εφαρμογές του σχεδίου. Οι εφαρμογές διασφαλίζουν ότι το πρόγραμμα είναι πάντα επίκαιρο και προσαρμοσμένο σε μεταβαλλόμενες συνθήκες μέσα και έξω από το χώρο εργασίας, σε πιθανές αλλαγές προσωπικού της επιχείρησης ή του οργανισμού που έχουν επίπτωση και στη σύνθεση της ομάδας διαχείρισης κρίσεων Και σε τεχνολογικές αλλαγές ή νέες συνθήκες λειτουργίας των ΜΜΕ.

2) Παροχή χρήσιμων πληροφοριών

Οι μακροχρόνιες εμπειρίες με περιπτώσεις διαχείρισης κρίσεων έχουν αποδείξει ότι, όταν ξεσπά μια κρίση ο χρόνος γίνεται ο πλέον αμείλικτος εχθρός των στελεχών δημοσίων σχέσεων που θα την διαχειρισθούν σε ότι αφορά την παροχή αναγκαίων πληροφοριών όχι μόνο προς τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου και τα στελέχη της επιχείρησης ή του οργανισμού, αλλά και προς τους δημοσιογράφους των ΜΜε που θα κατακλύσουν την περιοχή ζητώντας «πληροφορίες» για το συμβάν. Μέρος του προγράμματος διαχείρισης κρίσεων χρειάζεται να είναι και η ύπαρξη προετοιμασμένου πληροφοριακού υλικού για την επιχείρηση όπως οργανογράμματα, ιστορικά και οικονομικά στοιχεία, αριθμοί και πολιτικές που αφορούν στους ανθρώπινους πόρους, ισολογισμούς, πωλήσεις κλπ. Οι λόγοι που κάνουν αναγκαία την ύπαρξη τέτοιου υλικού είναι ότι το στέλεχος των δημοσίων σχέσεων και τα διοικητικά στελέχη δε θα μπορέσουν να ικανοποιήσουν όλες τις ανάγκες των εκπροσώπων των ΜΜΕ οι οποίοι βέβαια, ως υπεύθυνοι κάλυψης των γεγονότων δεν μπορεί να στείλουν στα δικά τους κέντρα

(εφημερίδα, ραδιόφωνο ή τηλεόραση) «λευκές σελίδες» ή κενές λόγου ή εικόνας ταινίες και για να «γεμίσουν το κενό» θα αναζητήσουν οποιοσδήποτε πληροφορίες μπορεί να συλλέξουν επί τόπου από αυτόπτες και αυτήκοους μάρτυρες, οι οποίοι μπορεί να καταθέσουν «ότι τους κατέβει...» δημιουργώντας αρνητικές εντυπώσεις για την επιχείρηση ή τον οργανισμό.

3) Διαχείριση ροής πληροφοριών

Οι κρίσεις όπως έχει επισημανθεί έρχονται αναπάντεχα, δεν ακολουθούν τις προδιαγραφές της επιχείρησης και γίνονται αντιληπτές όταν ερωτηθεί η διοίκηση από κάποιο δημοσιογράφο «τι συμβαίνει στην επιχείρησή σας;...» Σε κάθε περίπτωση η αντίδραση «ουδέν σχόλιο» δεν βοηθά την εικόνα της επιχείρησης καθώς οι εκπρόσωποι των ΜΜΕ θα συμπληρώσουν όπως αυτοί κρίνουν ορθό το κενό που δημιουργείται. Είναι λοιπόν απαραίτητο να υπάρξει ένα συγκεκριμένο πρόσωπο που θα απαντά στις ερωτήσεις των εκπροσώπων των ΜΜΕ με συγκεκριμένες τοποθετήσεις κερδίζοντας έτσι τις εντυπώσεις ότι ο οργανισμός και γνωρίζει και ελέγχει και επιθυμεί να πληροφορήσει σωστά την κοινή γνώμη που διψά να κατανοήσει το μέγεθος και τις επιπτώσεις της κρίσης που αντιμετωπίζουν. Σε παγκόσμια κλίμακα επιχείρησης και οργανισμοί έχουν υιοθετήσει στο πρόγραμμα διαχείρισης κρίσεων την κλίμακα σοβαρότητας της κάθε κρίσης και με γνώμονα αυτήν προσδιορίζουν το πρόσωπο διαχείρισης της ροής πληροφοριών.

4) Αποδοχή βασικών κανόνων

Το πρόγραμμα διαχείρισης κρίσεων που έχει υιοθετηθεί από την επιχείρηση περιλαμβάνει συνήθως και άλλες επιχειρήσεις που μπορεί να είναι προμηθευτές, πελάτες ή συνεργάτες και η παρουσία τους στην εφαρμογή του προγράμματος από τη στιγμή που θα εκδηλωθεί μια κρίση γίνεται αναγκαία. Εδώ σημειώνεται ότι η συμφωνία σε βασικούς κανόνες συμπεριφοράς γίνεται για να αποφευχθούν επικαλύψεις στην επικοινωνία με τα ΜΜΕ και τους άλλους φορείς και να αποφευχθεί η ανθρώπινη τάση να ρίξουμε άλλου τις ευθύνες.

5) Προβολή κύρους

Οι εκπρόσωποι των ΜΜΕ, εκτός εάν προϋπήρξε κάποια έντονα θετική σχέση το

παρελθόν, δεν μπορεί να υποθέσει κανείς ότι θα διάκεινται ευνοϊκά προς την επιχείρηση που αντιμετωπίζει και διαχειρίζεται μια κρίση με ανθρώπινα θύματα και υλικές ζημιές. Αυτή η διαπίστωση οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το στέλεχος ή τα στελέχη επικοινωνίας και δημοσίων σχέσεων που είναι επιφορτισμένα με την ευθύνη της διαχείρισης της κρίσης οφείλουν να προβληθούν με μια αδιαμφισβήτητη αίσθηση κύρους για αυτά που λένε και για τον τρόπο που τα λένε. Σε πολλές γνωστές περιπτώσεις κρίσεων, από την πτώση και συντριβή αεροπλάνων, τη βύθιση εμπορικών ή επιβατηγών πλοίων, τις εκρήξεις και τις πυρκαγιές σε εργοστάσια και το θάνατο φιλάθλων σε γήπεδα ή θαμώνων σε νυχτερινά κέντρα διασκέδασης το θεμελιακό πρόβλημα της προβολής κύρους που κερδίζει την αξιοπιστία του εκπροσώπου της επιχείρησης ήταν και παραμένει ένα από τα βασικά κλειδιά της επιτυχημένης διαχείρισης κρίσεων.

6) Συνεχής παροχή πληροφοριών

Ένα από τα θεμελιακά ερωτήματα που χρειάζεται να αντιμετωπίσουν οι ομάδες διαχείρισης κρίσεων και οι διοικήσεις επιχειρήσεων σχετίζεται με το θέμα της παροχής πληροφοριών προς τα ΜΜΕ με μια αίσθηση συνέχειας και συνέπειας. Το πρόβλημα έγκειται στο γεγονός ότι κάθε κρίση έχει ένα σημείο υψηλού ενδιαφέροντος και στη συνέχεια μια πτώση καθώς άλλα θέματα κερδίζουν το ενδιαφέρον των ΜΜΕ. Η κλασική θέση ότι η άρνηση για παροχή πληροφοριών δημιουργεί καχυποψία και επιπρόσθετα δημιουργεί ένα κενό πληροφόρησης το οποίο θα χρειαστεί να γεμίσουν οι δημοσιογράφοι. Όταν δεν υπάρχουν νεώτερα δεδομένα και πληροφορίες, τότε είναι προτιμότερο να το γνωστοποιηθεί στα ΜΜΕ.

7) Έκφραση λύπης

Στην συγκεκριμένη περίπτωση οι γνώμες των ειδικών για την έκφραση κάποιου είδους «λύπης ή και οδύνης» ως μέρος της διαδικασίας διαχείρισης κρίσεως δίστανται. Τα ΜΜΕ μπορούν να εκλάβουν μια τέτοια ενέργεια ως έμμεση παραδοχή κάποιας ενοχής ή μιας συναισθηματικής φόρτισης που δε τεκμηριώνει ευθύνες. Η διεθνής πρακτική έχει να παρουσιάσει πολλά παραδείγματα όπου η αμεσότητα της ομάδας διαχείρισης κρίσεων να εκφράσει την λύπη ή την οδύνη της για ένα τραγικό γεγονός λειτούργησε θετικά ακόμη και σε περιπτώσεις όπου

τελικά αποδείχθηκε κάποιο ποσοστό νομικής ευθύνης της επιχείρησης απέναντι στα θύματα της κρίσης.

8) Διασφάλιση ακριβείας

Σε περιπτώσεις κρίσεων η διασφάλιση της ακρίβειας των γεγονότων (ταυτότητες θυμάτων, αναφορές σε περιουσιακά στοιχεία, ακριβής αριθμός πτήσεως αν πρόκειται για αεροπορικό ατύχημα) παρέχει προς τους δέκτες των μηνυμάτων τη διαβεβαίωση ότι η επιχείρηση είναι αξιόπιστη οντότητα και αποφεύγεται η πρόκληση περαιτέρω προβλημάτων δημιουργώντας ανησυχίες στην κοινή γνώμη.

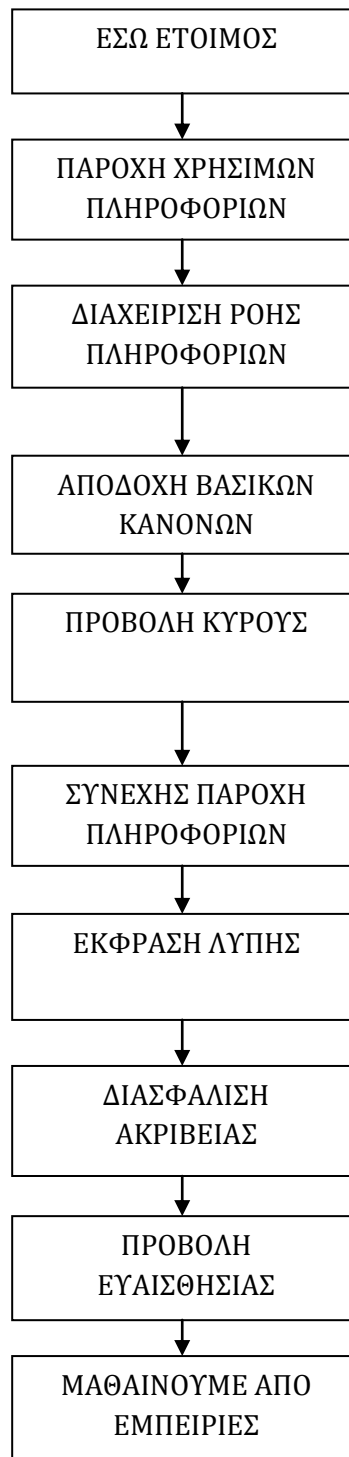
9) Προβολή ευαισθησίας

Στο εγχειρίδιο της διαχείρισης κρίσεων περιλαμβάνεται το θέμα της προβολής ευαισθησίας εκ μέρους του οργανισμού, δείχνοντας με αυτό τον τρόπο τα συναισθήματα μας στα θύματα και τις οικογένειες τους είτε πρόκειται για δικούς μας εργαζομένους είτε πρόκειται για μέλη του ευρύτερου κοινωνικού συστήματος.

10) Μαθαίνουμε από εμπειρίες

Από κάθε μικρή ή μεγάλη κρίση που θα διαχειρισθεί η επιχείρηση μπορεί να αποκομίσει εμπειρία, να εντοπίσει τα δυνατά και αδύνατα σημεία του σχεδίου της, τις διαφορές στην εκδήλωση συμπεριφοράς των μελών της ομάδας διαχείρισης κρίσεων, την ενσάρκωση των ρόλων που είχαν εκπαιδευθεί να διαδραματίσουν εάν κάτι συνέβαινε.

Σεδιάγραμμα με τη ροή διαχείρισης κρίσεων :

3.3. Τα στάδια της διαχείρισης κρίσεων

Τα στάδια διαχείρισης κρίσεων σύμφωνα με τον Norman R. Augustine (1995) είναι :

- ❖ η αποφυγή της κρίσης
- ❖ η προετοιμασία για διαχείριση της κρίσης
- ❖ η αναγνώριση της κρίσης
- ❖ η συγκράτηση της κρίσης
- ❖ η επίλυση της κρίσης
- ❖ η δημιουργία ωφέλειας από την κρίση.

Μπορούν όμως και πως μπορούν να προβλευτούν οι επερχόμενες κρίσεις; Σύμφωνα με τον Norman R. Augustine θα πρέπει να δημιουργηθεί μία λίστα με οτιδήποτε μπορεί να προκαλέσει ζημιές στην επιχείρηση, λαμβάνοντας φυσικά υπ' όψη τις πιθανές επιπτώσεις και το κόστος αποφυγής.

Η επιχείρηση λοιπόν πρέπει για κάθε πιθανή κρίση να υπολογίσει τις οικονομικές ζημιές που μπορεί να προκαλέσει κάθε πιθανή κρίση, την πιθανότητα αυτής να συμβεί και την αναμενόμενη αξία για καθεμία από αυτές (οικονομικές ζημιές επί την πιθανότητα). Την αναμενόμενη αξία για καθεμία από τις κρίσεις θα πρέπει εν συνεχεία να την συγκρίνει με το κόστος της αποφυγής τους ώστε να αποφασιστεί για ποιές κρίσεις συμφέρει να ληφθούν μέτρα αποφυγής τους.

Ο σχεδιασμός της αντιμετώπισης των κρίσεων περιλαμβάνει για παράδειγμα την ίδρυση ενός κέντρου διαχείρισης κρίσεων, κατάρτιση σχεδίων δράσης, σχεδίων επικοινωνίας, και σχεδίων προσομοίωσης με πραγματικές καταστάσεις κρίσεων. Οι περισσότερες αεροπορικές εταιρείες έχουν δημιουργήσει τις λεγόμενες “ομάδες κρίσεων” και λεπτομερή σχέδια συνέχισης της λειτουργίας των επιχειρήσεων σε επείγουσες περιπτώσεις.

Φυσικά κάθε σχέδιο θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει και ένα σχέδιο επικοινωνιών (communication plan) με σκοπό την ορθή επικοινωνία με τους εμπλεκόμενους. Το

σχέδιο επικοινωνιών έχει να κάνει με την προσεκτική επιλογή εκείνων των μηνυμάτων που θα αντικατοπτρίζουν το πρόβλημα και τη θέση της εταιρείας, την επιλογή του εκπροσώπου της εταιρείας που θα αναλάβει την επικοινωνία, την τοποθέτηση του προβλήματος στις πραγματικές του διαστάσεις και την ανάληψη των ευθυνών της εταιρείας. Εν συνεχεία τα σχέδια θα πρέπει να δοκιμαστούν στην πράξη ώστε να ανακαλυφθούν τυχόν αδυναμίες σε αυτά και να βρεθούν ευκαιρίες για βελτίωση. Τα σχέδια όμως θα πρέπει και να ανανεώνονται τακτικά.

Η αναγνώριση της κρίσης είναι συνήθως η μεγαλύτερη πρόκληση για την επιχείρηση. Πολλές φορές η υπερβολική εστίαση σε τεχνικά ζητήματα παραβλέποντας άλλες απόψεις του προβλήματος μπορεί να οδηγήσει στην υποτίμηση του από την εταιρεία.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση του μικροεπεξεργαστή Pentium της Intel το 1994.

Οι αρχές της συγκράτησης της κρίσης είναι:

- 1) η γρήγορη και αποφασιστική αντίδραση στο πρόβλημα
- 2) η τοποθέτηση των συμφερόντων των ανθρώπων πάνω απ' όλα
- 3) η φυσική παρουσία στο προσκήνιο των ανωτέρων στελεχών της εταιρείας ως ένα

σαφές μήνυμα ότι η εταιρεία αντιμετωπίζει με σοβαρότητα το πρόβλημα

- 4) η ανοικτή επικοινωνία με τους εμπλεκόμενους και τα ΜΜΕ

(Larry Barton, 2004).

Πέρα από τη φάση της συγκράτησης, η δουλειά της ομάδας διαχείρισης κρίσεων είναι

να διαχειριστούν το πρόβλημα μέχρι αυτό να λυθεί . Βασικοί κανόνες της επίλυσης των

κρίσεων είναι:

- 1) ο χρόνος δεν είναι με το μέρος της επιχείρησης

2) απαιτείται η συνεχής συγκέντρωση πληροφοριών για την κρίση

3) συνεχής επικοινωνία της επιχείρησης με τους εμπλεκόμενους

4) η καταγραφή των πηγών πληροφόρησης, των αποφάσεων, των προθέσεων και των πράξεων καθ' όλη τη διάρκεια της επίλυσης του προβλήματος θα χρησιμεύσει ως εργαλείο μάθησης μετά την κρίση, την περισυλλογή για το τι πήγε καλά και τι όχι στη διάρκεια της. Επίσης θα φανεί χρήσιμη αυτή η καταγραφή σε πιθανές δικαστικές διαμάχες

5) η υιοθέτηση τεχνικών διαχείρισης έργων (project management techniques) όπου φανεί αναγκαίο

6) η σημασία της παρουσίας ενός ηγέτη

7) η κήρυξη του τέλους της κρίσης.

Τέλος της κρίσης σημαίνει

1) οι υπάλληλοι έχουν επιστρέψει στα καθημερινά τους καθήκοντα

2) οι σχέσεις με τους πελάτες και προμηθευτές έχουν επανέλθει στα φυσιολογικά τους επίπεδα

3) το τηλέφωνο χτυπά και στην άκρη του τηλεφώνου δεν είναι ένας reporter ειδήσεων, οι πωλήσεις, τα έσοδα και άλλοι δείκτες της επίδοσης της επιχείρησης είναι στα φυσιολογικά τους επίπεδα. (Larry Barton, 2004).

Τέλος, όσον αφορά τη δημιουργία ωφέλειας από την κρίση οι προσδοκίες για τις εταιρείες είναι τόσο χαμηλές που λαμβάνουν εύσημα απλά επειδή έκαναν το σωστό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 : ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Η οικονομία είναι ένα δυναμικό αλλά ταυτόχρονα και αντιφατικό σύστημα. Σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής διέρχεται περιόδους άνθησης αλλά και περιόδους στασιμότητας και κρίσης. Οι συχνά μεγάλες εναλλαγές στο ρυθμό μεταβολής της οικονομικής δραστηριότητας ακολουθούν τις διακυμάνσεις στις επενδύσεις και το ρυθμό συσσώρευσης κεφαλαίου, οι οποίες με τη σειρά τους ρυθμίζονται από την κίνηση του ποσοστού κέρδους, της πιο σημαντικής μεταβλητής της κλασικής και μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας. Βασικό επιχείρημα αυτού του άρθρου είναι ότι η σημερινή και η πρόσφατη οικονομική συγκυρία εξηγούνται όπως και η κρίση της δεκαετίας του 1970, σε μεγάλο βαθμό από την πορεία, το επίπεδο και τις διακυμάνσεις του ποσοστού κέρδους, διεθνώς, αλλά και στην ελληνική οικονομία. Όπως είναι γνωστό, η απόδοση του κεφαλαίου που εκφράζεται από το καθαρό ποσοστό κέρδους του ιδιωτικού κεφαλαίου αποτελεί τη συμπύκνωση της εξέλιξης της διανομής εισοδήματος ανάμεσα σε κεφάλαιο και (παραγωγική) εργασία (δηλαδή του ποσοστού υπεραξίας ή ποσοστού εκμετάλλευσης) και της πορείας της τεχνολογικής μεταβολής όπως η τελευταία αποτυπώνεται στην εξέλιξη του λόγου κεφαλαίου-προϊόντος (δηλαδή της οργανικής ή υλοποιημένης σύνθεσης κεφαλαίου).

Επιπρόσθετα, με δεδομένα τα τρέχοντα οξυμένα δημοσιονομικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας, η δευτερογενής (μετα-δημοσιονομική) διανομή του εισοδήματος όπως προκύπτει έπειτα από την αναδιανεμητική παρέμβαση του κράτους οφείλει επίσης να εξετασθεί. Έτσι, εκτός από το ποσοστό κέρδους, το ποσοστό υπεραξίας και την οργανική σύνθεση κεφαλαίου εξετάζονται το ύψος, το πρόσημο και οι διακυμάνσεις του καθαρού κοινωνικού μισθού για την εργατική τάξη κατά την τελευταία περίοδο, έτσι ώστε να ανιχνευθεί και να εντοπισθεί η πιθανή σχέση ανάμεσα στα ελλείμματα και το συσσωρευμένο χρέος και την καθαρή δημοσιονομική θέση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα. Συνοπτικά, στα παρακάτω ισχυριζόμαστε ότι η κρίση της ελληνικής οικονομίας αποτελεί μέρος της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης έχοντας προκληθεί από τον ίδιο μηχανισμό, το νόμο της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους. Η κρίση αυτή είναι δομική, συνέχεια και ετεροχρονισμένη εμφάνιση της κρίσης της δεκαετίας του 1970 και γι αυτό δύσκολο να ξεπερασθεί. Από την άλλη πλευρά, η κρίση της ελληνικής οικονομίας εκτός από κρίση υπερσυσσώρευσης του κεφαλαίου και χαμηλής κερδοφορίας είναι

επιπρόσθετα και κρίση συσσώρευσης δημοσίου χρέους, ένας συνδυασμός που έχει πλέον καταστήσει την αναπαραγωγή του ελληνικού καπιταλισμού ιδιαίτερα προβληματική.

4.1. Η ΦΥΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Η ολόπλευρη κρίση του ελληνικού καπιταλισμού που σοβεί από τέλος του 2008 συμπληρώνοντας πλέον πέντε χρόνια συνεχούς και βαθιάς ύφεσης έχει αρκετά κοινά στοιχεία με την παγκόσμια καπιταλιστική κρίση που εκδηλώθηκε ένα χρόνο νωρίτερα, αλλά και κάποιες ιδιαιτερότητες που την καθιστούν δυσανάγνωστη από την πλευρά της οικονομικής ανάλυσης ακόμη και της ετερόδοξης και μαρξιστικής εκδοχής της και γι' αυτό δυσεπίλυτη από την πλευρά της οικονομικής πολιτικής. Τα κοινά στοιχεία έχουν κυρίως να κάνουν με τον θεμελιώδη μηχανισμό δημιουργίας της κρίσης που δεν είναι άλλος από τον μαρξικό νόμο της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους. Η συγκεκριμένη μορφή εκδήλωσής του τα τελευταία χρόνια είναι αποτέλεσμα της συσσώρευσης των αντιθέσεων των σύμφυτων με τον τρόπο με τον οποίο έγινε προσπάθεια να αντιμετωπισθεί η οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1970 σε όλες τις καπιταλιστικές οικονομίες αλλά και στην Ελλάδα, κατά την περίοδο του νεοφιλελευθερισμού που μεσολάβησε. Για την ελληνική οικονομία ειδικότερα, η κρίση είναι το συνδυασμένο αποτέλεσμα της επανεμφάνισης της κρίσης υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου και της δημοσιονομικής κρίσης που οξύνθηκε από το ξέσπασμα της κρίσης στην πραγματική οικονομία.

Η τρέχουσα κρίση έχει παρουσιασθεί στη βιβλιογραφία και στη δημόσια συζήτηση είτε αποκλειστικά σαν κρίση του χρηματοπιστωτικού συστήματος είτε ιδίως στην εγχώρια συζήτηση σαν κρίση δημοσίου χρέους του «σπάταλου» ελληνικού κράτους. Όταν η ανάλυση δεν περιορίζεται στη χρηματοπιστωτική σφαίρα και προσπαθεί να εντοπίσει τα αίτια της κρίσης στην «πραγματική» οικονομία, τότε συνήθως περιορίζεται στο επίπεδο της κυκλοφορίας και της διανομής του προϊόντος, δίνοντας έμφαση στην ανισότητα του εισοδήματος και τη στασιμότητα ή τη μείωση των μισθών και του μεριδίου των μισθών που χαρακτηρίζουν τη νεοφιλελεύθερη θεσμική δομή ή τη νεοφιλελεύθερη Κοινωνική Δομή Συσσώρευσης (ΚΔΣ) (Crotty, 2000, Kotz, 2003, 2008). Σύμφωνα με αυτήν την αφήγηση που τείνει να γίνει

κυρίαρχη στην ετερόδοξη οικονομική παράδοση και πολιτικά στους κύκλους της αριστεράς, το νεοφιλελεύθερο οικονομικό υπόδειγμα υποσκάφθηκε και κατέρρευσε από την τάση για υποκατανάλωση ή έλλειψη ενεργού ζήτησης που προέκυψε λόγω της στασιμότητας ή μείωσης των μισθών και της αγοραστικής δύναμης της πλειοψηφίας του πληθυσμού. Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι ενώ η ίδια θεωρητική προσέγγιση επικαλείται ως γενεσιουργό μηχανισμό της τρέχουσας κρίσης τη μείωση των μισθών και άρα τη χαμηλή ζήτηση (Kotz, 2009), αντίθετα, για την πρώτη μεταπολεμική «ρυθμισμένη» Κοινωνική Δομή Συσσώρευσης της «χρυσής εποχής» ισχυρίσθηκε ότι κατέρρευσε στη δεκαετία του 1970 λόγω της υπερβολικής αύξησης των μισθών που προκάλεσε η αυξημένη δύναμη της εργατικής τάξης στις ευνοϊκές για αυτήν συνθήκες του σύγχρονου καπιταλισμού (Glyn and Sutcliffe, 1972, Weisskopf, 1979, Bowles et al., 1986)⁵.

Πιο συγκεκριμένα, παρατηρούμε ότι οι αναλύσεις από το χώρο της αριστεράς στην καλύτερη περίπτωση εστιάζουν στην πτώση του μεριδίου των μισθών, στις αυξανόμενες ανισότητες, και στο κενό ζήτησης που προκαλούν, εξαντλώντας εκεί την επαφή τους με τη μαρξιστική προβληματική, εφαπτόμενες με την κεϋνσιανή θεωρία και τις αρκετά συγγενείς με αυτήν μαρξιστικές και ριζοσπαστικές θεωρίες υποκατανάλωσης. Σε ιστορική βάση, ο θεμελιώδης μηχανισμός δημιουργίας της κρίσης τοποθετείται αρχικά στη σφαίρα της διανομής (ανισότητες, μείωση μεριδίου μισθών) και μεταφέρεται έπειτα στη σφαίρα της κυκλοφορίας (έλλειψη επαρκούς ενεργού ζήτησης).⁶ Σε πιο μακροπρόθεσμη βάση θα λέγαμε ότι βρίσκουμε στη σχετική βιβλιογραφία μια μετάβαση από τον Ρικάρντο, δηλαδή τη νέο-ρικαρντιανή προσέγγιση της «συμπίεσης των κερδών» από τους μισθούς (η κυρίαρχη ερμηνεία της κρίσης της δεκαετίας του 1970) στον Κέυνς (η ανεπαρκής ενεργός ζήτηση ως ερμηνεία της κρίσης της δεκαετίας του 2000) ή ακόμη πιο μακροπρόθεσμα την παλινδρόμηση από τη Μεγάλη Ύφεση και τον Κέυνς (στη δεκαετία του 1930), στην κρίση στασιμοπληθωρισμού και τον Ρικάρντο (δεκαετία του 1970), και πάλι στον Κέυνς (δεκαετία του 2000).

Όμως, αν εξετάσουμε βαθύτερα, δηλαδή τις εξελίξεις στη σφαίρα της παραγωγής, τη δομή και την εξέλιξη της σύγχρονης καπιταλιστικής οικονομίας είτε

⁵ Moseley (1988), Shaikh (1987) και Shaikh and Tonak (1994) για τη θεωρητική και εμπειρική αμφισβήτηση αυτής της θεωρίας και μια διαφορετική ερμηνεία της κρίσης βασισμένη στο νόμο της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους.

⁶ Για ένα τέτοιο παράδειγμα στην ελληνική βιβλιογραφία Λάσκος και Τσακαλώτος (2011, σελ. 63, 114).

της πιο αναπτυγμένης στον κόσμο όπως των ΗΠΑ, είτε της ελληνικής οικονομίας, τότε εμφανίζεται μια διαφορετική και πιο αποκαλυπτική εικόνα από την πορεία της κερδοφορίας του κεφαλαίου και της συσσώρευσης κεφαλαίου. Όπως παρατηρεί ο Shaikh (2011) παρά τις μερικές φορές δραματικές μεταβολές σε θεσμούς, ρυθμίσεις και τη κατάσταση της ταξικής πάλης, δομικές, συστημικές κρίσεις εξακολουθούν να εμφανίζονται κάθε 30-40 χρόνια. Αυτές οι επαναλαμβανόμενες κρίσεις είναι αναπόφευκτες για όσο διάστημα το οικονομικό σύστημα βασίζεται στην αρχή και το κίνητρο του κέρδους. Η επανάληψη των κρίσεων οφείλει να αναζητηθεί σε μια κοινή αιτία/παράγοντα. Καθώς η συσσώρευση κεφαλαίου βασίζεται στην κερδοφορία του κεφαλαίου, οι προσδιοριστικοί παράγοντες του ποσοστού κέρδους πρέπει να εξετασθούν λεπτομερειακά για να κατανοηθούν οι διαφορετικές φάσεις της καπιταλιστικής συσσώρευσης.

4.2. ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ : ΔΙΕΘΝΗΣ, ΕΛΛΗΝΙΚΗ, ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΗ

Στο τμήμα αυτό εξετάζουμε τις τρεις διαστάσεις που οριοθετούν την καταγωγή, τη μορφή και το περιεχόμενο της τρέχουσας κρίσης της ελληνικής οικονομίας δηλαδή α) τη διεθνή οικονομική κρίση, β) την κρίση κερδοφορίας και συσσώρευσης κεφαλαίου στην ελληνική οικονομία και γ) την κρίση των δημοσίων οικονομικών στην Ελλάδα.

Η εξέλιξη της μεταπολεμικής οικονομίας των ΗΠΑ χρησιμοποιείται στο αμέσως επόμενο τμήμα για τη συζήτηση της φύσης της τρέχουσας κρίσης σε παγκόσμιο επίπεδο.

4.3. Η οικονομία των ΗΠΑ στη μεταπολεμική περίοδο: «χρυσή εποχή», στασιμοπληθωρισμός, νεοφιλελευθερισμός, κρίση

Οι διαφορετικές φάσεις της μεταπολεμικής ιστορίας της οικονομίας των ΗΠΑ προβάλλουν ανάγλυφα από τη διαχρονική συμπεριφορά του ποσοστού κέρδους είτε στον συνολικό ιδιωτικό τομέα (private sector) είτε στον εταιρικό τομέα (corporate sector). Η πρώτη περίοδος, αυτή της «χρυσής εποχής» χαρακτηρίστηκε από μεγάλα ποσοστά κέρδους, και μεγάλους ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας και ρυθμούς αύξησης του ΑΕΠ κατά κεφαλή. Η συσσώρευση κεφαλαίου κατά τη διάρκεια της «χρυσής εποχής» οδήγησε από ένα σημείο και έπειτα στην ραγδαία άνοδο της οργανικής ή υλοποιημένης σύνθεσης κεφαλαίου (K/Y), το βασικό στοιχείο πίσω από την κρίση σύμφωνα με το νόμο της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους. Σε συνδυασμό με τη μείωση του μεριδίου των κερδών το αποτέλεσμα ήταν ότι το ποσοστό κέρδους μειώθηκε σημαντικά κατά την περίοδο της κρίσης 1966-1982. Η κρίση κερδοφορίας εκτός από τα συνηθισμένα επακόλουθα κρισιακά φαινόμενα όπως μείωση των επενδύσεων, στασιμότητα και ύφεση στην παραγωγή, αύξηση της ανεργίας, συνοδεύθηκε και από σοβαρές πληθωριστικές πιέσεις, δηλαδή στασιμοπληθωρισμό.

Αυτό συνέβη καθώς το κράτος σε πρώτη φάση προσπάθησε να καταπολεμήσει την κρίση με επεκτατική δημοσιονομική και νομισματική πολιτική, αλλά επειδή το πρόβλημα δεν είχε να κάνει με έλλειψη ενεργού ζήτησης, η αύξηση της τελευταίας οδήγησε σε αύξηση των τιμών.

Η απάντηση του συστήματος στην κρίση εγκαινίασε την περίοδο του νεοφιλελευθερισμού με την ολόπλευρη επίθεση του κεφαλαίου και του κράτους στο εισόδημα, τις κοινωνικές παροχές, την απασχόληση και τις εργασιακές συνθήκες της εργατικής τάξης. Όμως, η (σημαντική έστω) αύξηση του ποσοστού εκμετάλλευσης είναι μόνο η μια από τις δυο συνθήκες που πρέπει να πληρούνται για το οριστικό ξεπέρασμα μιας βαθιάς κρίσης και την έναρξη μιας νέας περιόδου ικανοποιητικής ανάπτυξης. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, η άλλη συνθήκη, η καταστροφή ή απαξίωση μεγάλου μέρους του αποθέματος του παγίου κεφαλαίου κρίθηκε ότι ήταν αδύνατη καθώς το σύστημα δεν μπορούσε πολιτικά να ανταπεξέλθει σε οικονομικές

και κοινωνικές συνθήκες παρόμοιες με αυτές της Μεγάλης Ύφεσης, όταν μεγάλες μάζες αμφισβήτησαν την αποτελεσματικότητα και εν τέλει τη χρησιμότητα και τη βιωσιμότητα του καπιταλιστικού συστήματος συνολικά.

Έτσι, όπως φαίνεται στα διαγράμματα 2 και 3, η θεαματική άνοδος του ποσοστού υπεραξίας (S/V) (και του λόγου κερδών-μισθών, Π/Μ) δεν ήταν αρκετή για να εξασφαλίσει την πλήρη ανάκαμψη του ποσοστού κέρδους, καθώς ο λόγος κεφαλαίου-προϊόντος (K/Y) μειώθηκε μεν αλλά όχι σε επίπεδα που θα επέτρεπαν την επαναφορά της κερδοφορίας του κεφαλαίου στα επίπεδα της «χρυσής εποχής».

Η μερική μόνο ανάκαμψη του ποσοστού κέρδους βασισμένη μάλιστα σχεδόν αποκλειστικά στην αύξηση του ποσοστού υπεραξίας είναι το κλειδί για την κατανόηση και την αποτίμηση της περιόδου του νεοφιλελευθερισμού (1983-2007). Όπως έγκαιρα είχε υποστηρίξει ο Brenner (1998, 2006) πριν από την εκδήλωση της τρέχουσας κρίσης η περίοδος αυτή («long downturn» ή «μεγάλη κάμψη») χαρακτηρίστηκε από χαμηλά/ανεπαρκή ποσοστά κέρδους στη μεταποίηση και στο σύνολο της οικονομίας, χαμηλή επενδυτική δραστηριότητα και συσσώρευση κεφαλαίου, επομένως και χαμηλούς ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας, οικονομική στασιμότητα, στάσιμους ή και μειούμενους πραγματικούς μισθούς, και διατήρηση των ποσοστών ανεργίας σε ψηλά επίπεδα.

Γενικά, οι οικονομικές επιδόσεις της περιόδου του νεοφιλελευθερισμού ήταν σαφώς κατώτερες των αντίστοιχων της «χρυσής εποχής». Όμως παρά το εμφανές αυτό γεγονός, η σημαντική συγκέντρωση πλούτου στα πολύ ψηλά εισοδηματικά κλιμάκια και η έξαρση της πολυτελούς κατανάλωσης (αλλά και η κατάρρευση των οικονομιών του «υπαρκτού σοσιαλισμού») οδήγησαν την αριστερά και αρκετούς ριζοσπάστες οικονομολόγους να θεωρήσουν ότι οι οικονομικές επιδόσεις του συστήματος στην περίοδο του νεοφιλελευθερισμού ήταν ικανοποιητικές. Σύμφωνα με αυτήν τη θεώρηση, το μόνο σημαντικό μειονέκτημα του οικονομικού υποδείγματος αυτής της περιόδου ήταν η απουσία μιας “δίκαιης” διανομής του προϊόντος. Υποστηρίχθηκε μάλιστα για αρκετό καιρό ότι η αναδιανομή σε όφελος της εργασίας (που θα ήταν το τελικό αποτέλεσμα της υιοθέτησης επεκτατικής νομισματικής κυρίως αλλά και δημοσιονομικής πολιτικής για την αύξηση της απασχόλησης) θα ήταν ευεργετική για την πιο αποδοτική λειτουργία της οικονομίας (αν και όχι πάντα διατυπωμένο ρητά, το επιχείρημα ήταν ότι η συνεργασία των “κοινωνικών εταίρων”

θα ενίσχυε σημαντικά το ρυθμό αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας) ωφελώντας τελικά όλες τις κοινωνικές τάξεις.

Χρηματοπιστικοποίηση, «φούσκες» και επιδράσεις πλούτου: Μια από τις συνέπειες της χαμηλής κερδοφορίας ήταν η στροφή του κεφαλαίου από το χώρο της παραγωγής ολοένα και περισσότερο προς τις χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες. Η τάση αυτή ήταν ήδη εμφανής από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 ενισχύθηκε όμως σημαντικά από τη νομισματική επέκταση και τις ρυθμίσεις που αύξησαν τη δυνατότητα δανεισμού (easy credit) που εντάθηκαν μετά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990, καθώς η προηγούμενη πενταετία παρουσίασε απογοητευτικές οικονομικές επιδόσεις. Ήδη όμως το ποσοστό κέρδους είχε αρχίσει να μειώνεται και πάλι μετά το 1997 με αποτέλεσμα η διόγκωση του πλασματικού κεφαλαίου (fictitious capital) και η προσωρινή αυτονόμησή του από το πραγματικό κεφάλαιο και τα κέρδη που αυτό δημιουργούσε να οδηγήσει στη δημιουργία της «φούσκας» του χρηματιστηρίου και της «νέας οικονομίας» αρχικά (dot.com bubble), και μετά το 2001 στη «φούσκα» του τομέα των κατοικιών. Έτσι στην πράξη, επειδή η χαμηλή κερδοφορία σήμαινε χαμηλές επενδύσεις, η μόνη θετική επίδραση στη συνολική ζήτηση ήταν η αύξηση της καταναλωτικής ζήτησης που προήλθε από τις προσωρινές και πλασματικές «επιδράσεις πλούτου» (“wealth effects”) που δημιούργησαν οι χρηματοπιστωτικές «φούσκες». Όταν οι τελευταίες εξαερώθηκαν καθώς το πλασματικό κεφάλαιο διέρρηξε τα όρια της σχέσης του με το πραγματικό κεφάλαιο, τότε η μοναδική αιτία της αναιμικής έστω ανάκαμψης εξέλιπε, συνολική ζήτηση μειώθηκε, και η κερδοφορία του κεφαλαίου μειώθηκε ραγδαία εγκαινιάζοντας τη νέα περίοδο της κρίσης που διαρκεί μέχρι σήμερα. Ουσιαστικά όμως πρόκειται για την επανεμφάνιση της προηγούμενης κρίσης καθώς έχει προκληθεί από τις ίδιες θεμελιώδεις αιτίες με αυτήν (δηλαδή την ανεπαρκή κερδοφορία σε σχέση με το συνολικό επενδυμένο κεφάλαιο).

4.4. Συσσώρευση κεφαλαίου, κερδοφορία και κρίση στην ελληνική οικονομία

Η σοβαρή κρίση της ελληνικής οικονομίας που έχει κάνει προβληματική την ίδια την αναπαραγωγή του συστήματος αποτελεί το συνδυασμένο αποτέλεσμα της δράσης του νόμου της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους, και της συσσώρευσης τεράστιου δημοσίου χρέους (σε σχέση με το ΑΕΠ) το οποίο ιδίως στις συνεχιζόμενες συνθήκες βαθιάς ύφεσης και κρίσης, έχει καταστεί μη βιώσιμο, απαιτώντας ριζικές ενέργειες για τη διαχείριση και λύση του προβλήματος.

Η ελληνική οικονομία κατά τη μεταπολεμική περίοδο ακολούθησε μια παρόμοια πορεία με αυτήν των ΗΠΑ και των άλλων αναπτυσσόμενων οικονομιών, με κάποιες χρονικές υστερήσεις συνήθως πενταετούς διάρκειας στην εναλλαγή των διαφόρων φάσεων της κερδοφορίας και της διαδικασίας συσσώρευσης κεφαλαίου.

Η στενή συσχέτιση της κερδοφορίας του κεφαλαίου και της συνολικής επίδοσης της ελληνικής οικονομίας φαίνεται στο διάγραμμα 5, ενώ με βάση τη διαχρονική συμπεριφορά του ποσοστού κέρδους μπορούμε να διακρίνουμε τρεις φάσεις της μεταπολεμικής διαδικασίας ανάπτυξης και συσσώρευσης κεφαλαίου πριν από την εκδήλωση της τρέχουσας κρίσης:

α) την περίοδο 1958-1974 που μπορεί να χαρακτηριστεί ως η «χρυσή εποχή» της καπιταλιστικής συσσώρευσης με υψηλά ποσοστά κέρδους και ρυθμούς μεγέθυνσης του προϊόντος,

β) την περίοδο του στασιμοπληθωρισμού 1974-1985 όταν η διεθνής οικονομική κρίση έφτασε και στην Ελλάδα με το ποσοστό κέρδους να μειώνεται σημαντικά και την οικονομική ανάπτυξη να μειώνεται επίσης, παρότι παρέμεινε σε ψηλότερα επίπεδα από αυτά των άλλων αναπτυσσόμενων χωρών,

γ) την περίοδο της νεοφιλελεύθερης διαχείρισης, 1986 -2007 που χαρακτηρίστηκε από την μερική ανάκαμψη του ποσοστού κέρδους και μέτριους ρυθμούς ανάπτυξης. Η κρίση που εκδηλώθηκε από το 2008 και ήδη διανύει τον πέμπτο χρόνο της έχει οδηγήσει σωρευτικά σε απώλειες του πραγματικού ΑΕΠ πάνω από 15%.

Κατά τη διάρκεια της «χρυσής εποχής» τα μεγάλα ποσοστά κέρδους, που μεταφράστηκαν σε έντονη επενδυτική δραστηριότητα και ραγδαία ανάπτυξη, ήταν το αποτέλεσμα ενός μεγάλου και με ανοδική τάση ποσοστού υπεραξίας (και μεριδίου κερδών) και ενός μέτρια αυξανόμενου λόγου κεφαλαίου προϊόντος. Η περίοδος της μεταπολίτευσης επέτρεψε στην εργατική τάξη να διεκδικήσει με επιτυχία αυξήσεις σε μισθούς, που το σύστημα ήταν υποχρεωμένο να παραχωρήσει στην προσπάθεια του να νομιμοποιηθεί εκ νέου μετά την επτάχρονη στρατιωτική δικτατορία. Το συνδυασμένο αποτέλεσμα της συνεχιζόμενης αύξησης του λόγου κεφαλαίου προϊόντος, της αύξησης των μισθών και άρα της μείωσης του ποσοστού υπεραξίας και του μεριδίου των κερδών ήταν η ραγδαία πτώση του ποσοστού κέρδους για την περίοδο 1974 - 1986. Οι κενσκιανές πολιτικές τόνωσης της ζήτησης που ακολουθήθηκαν την περίοδο αυτή, αφενός δεν οδήγησαν σε αύξηση του προϊόντος καθώς το πρόβλημα δεν ήταν η επαρκής ενεργός ζήτηση αλλά η υπερσυσσώρευση κεφαλαίου, αφετέρου δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για αυξήσεις των τιμών, δηλαδή την εμφάνιση του στασιμοπληθωρισμού (stagflation).

Η αντεπίθεση του κεφαλαίου και του κράτους σε βάρος της μισθωτής εργασίας ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του 1980 στις ΗΠΑ και το ΗΒ, ενώ στην Ελλάδα αυτό συνέβη μετά το 1985 και τη δεύτερη εκλογική επικράτηση του ΠΑΣΟΚ, ιδιαίτερα δε μετά το 1990, επί κυβερνήσεων Νέας Δημοκρατίας. Τα χαρακτηριστικά της ήταν τα ίδια: μεγάλη αύξηση του ποσοστού υπεραξίας που συνεχίζεται μέχρι σήμερα και του μεριδίου των κερδών σε μια προσπάθεια να αποκατασταθεί η κερδοφορία του κεφαλαίου σε επίπεδα αντίστοιχα εκείνων της «χρυσής εποχής». Όμως, η συνέχιση της ανοδικής τάσης του λόγου κεφαλαίου προϊόντος, καθώς ούτε στην Ελλάδα ήταν εφικτό να αφεθεί η κρίση να λειτουργήσει εκκαθαριστικά καταστρέφοντας ή απαξιώνοντας μεγάλο μέρος του αποθέματος παγίου κεφαλαίου εμπόδισε το ποσοστό κέρδους να ανακάμψει σημαντικά. Αυτό μεταφράστηκε σε χαμηλό ρυθμό επενδύσεων και αντίστοιχα χαμηλούς ρυθμούς μεταβολής του προϊόντος ιδίως κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990. Όπως και στην παγκόσμια οικονομία μετά το 1995, έτσι και στην Ελλάδα η όποια ανάπτυξη επιτεύχθηκε είχε να κάνει με τις δύο διαδοχικές «φούσκες» στις τιμές περιουσιακών στοιχείων οι οποίες δημιούργησαν «επιδράσεις πλούτου» (“wealth effects”) και τόνωσαν την καταναλωτική ζήτηση.⁷ Εδώ σημαντικό ρόλο έπαιξε και η αυξημένη δυνατότητα δανεισμού των νοικοκυριών

⁷ Ο Brenner (2006) τις ονομάζει “asset price Keynesianism” και οι Bellofiore and Halevi (2010) “privatized financial Keynesianism”.

οποιοδήποτε εισοδήματος και τα χαμηλά επιτόκια μετά την είσοδο της χώρας στην ευρωζώνη το 2002. Η ευκολία δανεισμού είχε να κάνει και με καταναλωτικά αλλά και με στεγαστικά δάνεια, παρότι ο συνολικός δανεισμός των ελληνικών νοικοκυριών και ως προς το συνολικό τους εισόδημα, και ως προς το ΑΕΠ παρέμεινε σε χαμηλότερα επίπεδα από αυτά των άλλων αναπτυγμένων οικονομιών. Και στην περίπτωση της Ελλάδας όμως, μόλις εξαλείφθηκε και μάλιστα απότομα από τη διάχυση της διεθνούς κρίσης, η τόνωση της ζήτησης από την ιδιωτική κατανάλωση, οι αδυναμίες της «πραγματικής» οικονομίας δηλαδή η χαμηλή κερδοφορία, και η αναιμική συσσώρευση κεφαλαίου φανερώθηκαν με ιδιαίτερα έντονο τρόπο. Τα γνωστά κρισιακά φαινόμενα που συνοδεύουν την πτώση του ποσοστού κέρδους κάτω από ένα ορισμένο επίπεδο ακολούθησαν: ραγδαία μείωση των ιδιωτικών επενδύσεων, μαζικές χρεωκοπίες επιχειρήσεων, αύξηση της ανεργίας, αυξημένη ζήτηση χρήματος για εξυπηρέτηση δανειακών υποχρεώσεων, αύξηση των επιτοκίων ή στενότητα στην προσφορά δανειακών κεφαλαίων, μείωση των φορολογικών εσόδων, αύξηση των κρατικών δαπανών (για επιδόματα ανεργίας, κατάπτωση εγγυήσεων, κα), άρα αύξηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Η μείωση της συνολικής ζήτησης από την πτώση της επένδυσης και της ιδιωτικής κατανάλωσης παρά την επίδραση των «αυτόματων σταθεροποιητών» και σε περιβάλλον μειωμένης διεθνούς ζήτησης μειώνει παραπέρα τις επενδύσεις συνεχίζοντας και επιδεινώνοντας τον φαύλο κύκλο της καθοδικής οικονομικής δραστηριότητας.

4.5 . Δημοσιονομική κρίση κοινωνικός μισθός και εργατική τάξη στην Ελλάδα και τη Νότια Ευρώπη

Εκτός από τη βασισμένη στο δανεισμό και τις «επιδράσεις πλούτου» αυξημένη ιδιωτική κατανάλωση, μια άλλη πηγή τόνωσης της συνολικής ζήτησης κατά τη διάρκεια της νεοφιλελεύθερης περιόδου χαμηλής κερδοφορίας, αναιμικής συσσώρευσης κεφαλαίου και μέτριας ανάπτυξης ήταν (ή θα μπορούσε να ήταν) τα συστηματικά δημοσιονομικά ελλείμματα, τα οποία έχουν οδηγήσει στο γνωστό πρόβλημα του διογκωμένου δημοσίου χρέους σε σχέση με το ΑΕΠ της χώρας. Έτσι κι αλλιώς, μια ανάλυση της σημερινής κατάστασης της ελληνικής οικονομίας δεν θα μπορούσε να είναι πλήρης αν δεν συμπεριελάμβανε κάποια αναφορά στο πρόβλημα των δημόσιων ελλειμμάτων και του υψηλού λόγου χρέους προς ΑΕΠ, ένα πρόβλημα

που ακόμη εκτυλίσσεται και έχει εξελιχθεί σε μοχλό των οικονομικών εξελίξεων. Αυτή η συζήτηση γίνεται πιο αναγκαία καθώς όπως υπάρχει σε μερίδα της βιβλιογραφίας η τάση να παρουσιάζεται η τρέχουσα κρίση αποκλειστικά σαν κρίση του χρηματοπιστωτικού τομέα, το ίδιο υπαρκτή είναι και η τάση που αντιλαμβάνεται την τρέχουσα κρίση αποκλειστικά ή κυρίως σαν κρίση δημοσίου χρέους. Μάλιστα, αυτή η οπτική θεωρώντας το «σπάταλο κράτος» υπεύθυνο για τα ελλείμματα, και δικαιολογώντας έτσι τα μέτρα λιτότητας ως απαραίτητα για τη διόρθωση των δημοσιονομικών ισορροπιών τείνει είτε ρητά είτε έμμεσα να θεωρεί τις κοινωνικές μεταβιβάσεις και παροχές που απευθύνονται στην εργατική τάξη σαν την θεμελιώδη αιτία δημιουργίας και εμφάνισης της κρίσης.⁸

Επομένως, σε αυτό το σημείο η συζήτηση οφείλει να γίνει πιο συγκεκριμένη και να εξετάσει μεταξύ άλλων την ταξική δομή του κρατικού προϋπολογισμού έτσι ώστε να αποκαλυφθεί η σχέση των δημοσίων δαπανών, των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και του δημοσίου χρέους με το εισόδημα και το βιοτικό επίπεδο της εργατικής τάξης. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζουμε συνοπτικά, τρία ζητήματα που σχετίζονται με τη δημοσιονομική δομή της ελληνικής οικονομίας και τη σχέση της με α) τη δημιουργία των δημοσιονομικών ανισορροπιών και συστηματικών ελλειμμάτων, β) την καθαρή δημοσιονομική θέση και το βιοτικό επίπεδο της εργατικής τάξης, και γ) με το επίπεδο της συνολικής ζήτησης.

Για το πρώτο ζήτημα, παρατηρούμε στον πίνακα 2 ότι οι δημόσιες δαπάνες και στην Ελλάδα αλλά και στην Ισπανία και την Πορτογαλία (που συμπεριλαμβάνονται στις χώρες με σοβαρά δημοσιονομικά ελλείμματα και χρέη όπως φαίνεται στα διαγράμματα 8 και 9) είναι χαμηλότερες του μέσου όρου των χωρών της ΕΕ-15 για την πρόσφατη δεκαπενταετία 1995-2009. Για την ίδια περίοδο, οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων ως ποσοστό του ΑΕΠ για όλες τις νοτιοευρωπαϊκές χώρες εκτός της Γαλλίας ταυτίζονται σχεδόν με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Αντίθετα, τα συνολικά (φορολογικά) έσοδα στην Ελλάδα αλλά και στην Πορτογαλία και στην Ισπανία υστερούν σημαντικά του ευρωπαϊκού μέσου όρου. Συνεπάγεται ότι τα δημόσια ελλείμματα των χωρών αυτών και ιδίως της Ελλάδας

⁸ Με αυτήν την έννοια επαναφέρει το επιχείρημα των κυρίαρχων τάξεων ότι είτε οι αγοραίοι μισθοί είτε οι κοινωνικές δαπάνες και ο κοινωνικός μισθός της εργατικής τάξης ήταν ο βασικός παράγοντας που προκάλεσε την προηγούμενη οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1970. Εκτός από τους οικονομολόγους της κατεστημένης σκέψης, η άποψη αυτή κυριάρχησε και στο εσωτερικό της ριζοσπαστικής και μαρξιστικής βιβλιογραφίας. Δες Glyn and Sutcliffe (1972), Glyn (1975), Weisskopf (1979), Bowles and Gintis (1982), O' Connor (1984).

είναι το αποτέλεσμα της μικρής υστέρησης των δαπανών τους σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, και της πολύ μεγαλύτερης υστέρησης των δημοσίων εσόδων των χωρών αυτών σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Η υστέρηση στα έσοδα δε, οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά στους συγκριτικά χαμηλούς άμεσους φόρους επί του εισοδήματος, του πλούτου, κλπ. Στην Ελλάδα συγκεκριμένα το φαινόμενο αυτό έχει να κάνει με τη νόμιμη φοροαποφυγή ή/και μηδενική φορολόγηση μεγάλων μερίδων του οικονομικά ενεργού πληθυσμού εκτός των μισθωτών εργαζομένων. Σημαντικό ρόλο παίζει επίσης η πολύ χαμηλή φορολόγηση των κερδών των ανωνύμων εταιρειών που κυμαίνεται γύρω στο 3% του ΑΕΠ σε όλες σχεδόν τις ευρωπαϊκές χώρες σύμφωνα με το πνεύμα της νεοφιλελεύθερης αντίληψης των τελευταίων δεκαετιών.

ΔΙΑΧΕΙΡΗΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ

Πίνακας 1: Μέσοι όροι δημοσίων δαπανών, φόρων και δημοσίων ελλειμμάτων ως ποσοστό του ΑΕΠ στις χώρες της Νοτίου Ευρώπης και της Ε.Ε.-15 (1995-2009).

Κατηγορίες	Ε.Ε.-15	Ελλάδα	Πορτογαλία	Ιταλία	Ισπανία	Γαλλία
1. Δημόσιες δαπάνες/ΑΕΠ	47.7	45.9	43.1	49.1	40.5	53.2
2. Δημόσια έσοδα/ΑΕΠ	45.1	39.4	39.1	45.5	38.3	49.9
3. Δημόσιο έλλειμμα/ΑΕΠ	-2.6	-6.5	-4.1	-3.5	-2.2	-3.3
Δημόσιες δαπάνες / ΑΕΠ						
4. Μισθοί δημοσίων υπαλλήλων	10.8	11.0	13.0	10.9	10.5	13.3
5. Δαπάνες εκπαίδευσης	5.2	2.9	6.8	4.7	4.4	6.3
6. Δαπάνες υγείας	6.4	4.4	6.5	6.2	5.4	7.5
7. Δαπάνες κοινωνικής προστασίας	18.8	17.2	14.0	18.0	13.4	21.4
8. Τόκοι δημοσίου χρέους	3.6	6.7	3.2	6.6	3.0	3.0
9. Δαπάνες γενικής κυβέρνησης	7.1	10.6	6.8	10.3	5.7	7.6
10. Άμυνα	1.6	2.6	1.4	1.2	1.1	2.1
Φόροι/ΑΕΠ						
11. Συνολικά έσοδα από φόρους και εισφορές στην κοινωνική ασφάλιση	41.3	34.1	35.3	41.9	34.9	45.4
12. Φορολογικά έσοδα	27.2	21.2	23.7	28.9	22.5	27.1
13. Σύνολο (πραγματικών και τεκμαρτών) εισφορών στην κοινωνική ασφάλιση	14.3	12.9	11.6	13.1	12.9	18.5
14. Φόροι επί του εισοδήματος, πλούτου κ.λπ.	13.2	8.0	9.1	14.4	10.5	10.9

ΔΙΑΧΕΙΡΗΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ

15. Φόροι εισοδήματος	12.3	7.6	8.8	13.9	10.2	9.9
16. Φόροι προσωπικού εισοδήματος	9.7	4.5	5.5	10.9	7.0	7.4
17. Φόροι κερδών Α.Ε.	n.a.	2.9	3.2	2.9	3.1	2.5
18. Έμμεσοι φόροι	13.7	13.0	14.6	14.2	11.6	15.8

Πηγή: Eurostat, Government finance statistics.

Δεν ευσταθούν επομένως οι ισχυρισμοί για διογκωμένο και σπάταλο κράτος είτε σε όρους συνολικών δημοσίων δαπανών είτε σε όρους μισθών των δημοσίων υπαλλήλων στην Ελλάδα και στις άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης. Όσον αφορά και τις δύο αυτές διαστάσεις το ελληνικό κράτος είναι μικρότερο από αυτό της Ευρώπης των 15. Ακόμη περισσότερο δεν επαληθεύονται οι ισχυρισμοί για κράτος-τροχοπέδη της οικονομικής ανάπτυξης λόγω των υπέρογκων φόρων και της στρέβλωσης των κινήτρων. Αντίθετα, η δημοσιονομική δομή του ελληνικού κράτους ήταν σταθερά προσανατολισμένη προς τη μειωμένη φορολογία συνολικά, και ειδικότερα προς τη φοροαποφυγή των εύπορων εισοδηματικών στρωμάτων και των επιχειρήσεων, βοηθώντας έτσι στη συγκρότηση και αναπαραγωγή του κυρίαρχου κοινωνικού και πολιτικού μπλοκ εξουσίας για όλη τη διάρκεια της μεταπολίτευσης.

Το επίπεδο των κρατικών εσόδων σαν ποσοστό της συνολικής οικονομικής δραστηριότητας και η δομή τους (μεγάλη συμμετοχή των άμεσων φόρων των μισθωτών, των έμμεσων φόρων και των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης, μικρή συμμετοχή των φόρων εταιρικών κερδών) σε συνδυασμό με την παρατήρηση από τον πίνακα 1 ότι στην πλευρά των δαπανών ειδικά για την Ελλάδα υπάρχει ένας σαφής προσανατολισμός προς τις μη αναπαραγωγικές δημόσιες δαπάνες (γενική κυβέρνηση, αστυνόμευση, στρατιωτικές δαπάνες, δικαστήρια, φυλακές, τόκοι δημοσίου χρέους, κλπ) σε βάρος των κοινωνικών δαπανών (υγεία, παιδεία, κοινωνική ασφάλιση, κοινωνική πρόνοια, κλπ) προεικάζει σε μεγάλο βαθμό την καθαρή δημοσιονομική θέση των μισθωτών εργαζομένων. Η τελευταία εκφράζεται από τον καθαρό κοινωνικό μισθό που ισούται με τη διαφορά ανάμεσα στα οφέλη που

ΔΙΑΧΕΙΡΗΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ

αποκομίζουν οι μισθωτοί εργαζόμενοι⁹ από τις κρατικές δαπάνες σε χρήμα (συντάξεις, επιδόματα ανεργίας, κα) ή σε συλλογική κατανάλωση (υπηρεσίες υγείας, εκπαίδευσης, πολιτισμού, κα), και στους φόρους τους οποίους πληρώνουν στο κράτος.¹⁰

Το μέτρο αυτό της καθαρής δημοσιονομικής θέσης της εργατικής τάξης μπορεί να είναι θετικό ή αρνητικό εκφράζοντας σε απόλυτους όρους την κρατική συνεισφορά ή επιβάρυνση στο εισόδημα και το βιοτικό επίπεδο της. Ο καθαρός κοινωνικός μισθός ως ποσοστό του ΑΕΠ είναι ο λόγος καθαρού κοινωνικού μισθού (net social wage ratio) και εκφράζει την ποσοτική σημασία του καθαρού κοινωνικού μισθού σε σχέση με τη συνολική οικονομική δραστηριότητα.

Στον πίνακα 2 παρατηρούμε **πρώτον** ότι για όλη τη διάρκεια της περιόδου 1995-2008 ο καθαρός κοινωνικός μισθός σε όλες τις νοτιοευρωπαϊκές χώρες ήταν αρνητικός, κάτι που σημαίνει ότι όχι μόνο δεν ήταν υπεύθυνοι οι μισθωτοί εργαζόμενοι για τα δημόσια ελλείμματα και τη συσσώρευση δημόσιου χρέους αυτά τα χρόνια αλλά αντίθετα η εργατική τάξη συστηματικά επιδοτούσε το κράτος και πιθανόν και το κεφάλαιο. Στην Ελλάδα μάλιστα ο καθαρός κοινωνικός μισθός ήταν περισσότερο αρνητικός από ότι σε όλες τις άλλες χώρες υπερβαίνοντας το 6% του ΑΕΠ κατά μέσο όρο για όλη την περίοδο, παρότι είχε ανοδική τάση κατά τη δεκαετία του 2000 όπως συνέβη άλλωστε και στις περισσότερες άλλες χώρες.

Πίνακας 2: Μέσοι όροι του καθαρού κοινωνικού μισθού, του δημόσιου ελλείμματος και των τόκων του δημόσιου χρέους ως ποσοστό του ΑΕΠ, 1995-2008.

Έτος	Ελλάδα	Ισπανία	Γαλλία	Ιταλία	Πορτογαλία
Δημόσιο έλλειμμα/ΑΕΠ	-0.065	-0.022	-0.033	-0.035	-0.041
Τόκοι δημόσιου χρέους/ΑΕΠ	0.067	0.030	0.030	0.066	0.032
Καθαρός κοινωνικός μισθός /ΑΕΠ	-0.063	-0.034	-0.022	-0.059	-0.024

Πηγή: Maniatis (2012b)

⁹ Το σύνολο των μισθωτών εργαζομένων χρησιμοποιείται στις σχετικές μελέτες σαν εμπειρική προσέγγιση της εργατικής τάξης.

¹⁰ Βλέπε Shaikh and Tonak (1994) και Maniatis (2012b) για τη λεπτομερή έκθεση της εμπειρικής μεθόδου υπολογισμού του καθαρού κοινωνικού μισθού των μισθωτών εργαζομένων.

Δεύτερον, και για την Ελλάδα αλλά και για τις άλλες νοτιοευρωπαϊκές χώρες παρατηρούμε στον πίνακα 2 ότι κατά μέσο όρο οι τόκοι του δημοσίου χρέους ήταν σχεδόν ίσοι με τα δημόσια ελλείμματα της περιόδου, κάτι που σημαίνει ότι ο πρωτογενής προϋπολογισμός (δηλαδή τα έσοδα μείον τις δαπάνες εκτός τόκων) ήταν ισοσκελισμένος για το σύνολο της περιόδου. Ιδίως για την ελληνική περίπτωση όπου το δημόσιο χρέος βρισκόταν σε πολύ μεγάλο βαθμό στην ιδιοκτησία ξένων οικονομικών παραγόντων (τραπεζών, επιχειρήσεων, χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, κρατών, νοικοκυριών) αυτό σημαίνει ότι η τόνωση της συνολικής εγχώριας ζήτησης ήταν χαμηλότερη από ότι υποδεικνύουν σε πρώτη ανάγνωση τα μεγάλα δημόσια ελλείμματα της περιόδου. Μπορούμε να συμπεράνουμε επομένως ότι η τόνωση της ζήτησης που αντιστάθμισε τη χαμηλή επενδυτική δραστηριότητα προερχόταν κυρίως από την αυξημένη καταναλωτική ζήτηση λόγω της επίδρασης πλούτου από τις χρηματιστηριακές και άλλες «φούσκες» και όχι τόσο από τους ελλειμματικούς κρατικούς προϋπολογισμούς.

Συμπερασματικά, από τη ανάλυση σε αυτήν την ενότητα προκύπτει ότι κυρίως η χαμηλή φορολογική επιβάρυνση κοινωνικών στρωμάτων και τάξεων άλλων από την εργατική τάξη και δευτερευόντως οι αυξημένες δαπάνες για κρατική γραφειοκρατία και τόκους δημοσίου χρέους βρίσκονται στη ρίζα των δημοσίων ελλειμμάτων και της διόγκωσης του δημοσίου χρέους της τελευταίας δεκαπενταετίας. Το εισόδημα και το βιοτικό επίπεδο της εργατικής τάξης αφού πάρουμε υπόψη τις αναδιανεμητικές επιδράσεις των δημοσίων δαπανών και των δημοσίων εσόδων που την αφορούν είναι χαμηλότερο από το αγοραίο της εισόδημα. Καθώς ούτε ο αγοραίος μισθός αλλά ούτε και ο έμμεσος κοινωνικός μισθός ευθύνονται για την οικονομική κρίση οι περικοπές στις κοινωνικές δαπάνες και ιδιαίτερα στις μεταβιβάσεις και τη συλλογική κατανάλωση των εργαζομένων μπορεί να βελτιώνουν τα περιθώρια κερδοφορίας του κεφαλαίου αλλά δεν είναι ικανές να λύσουν το πρόβλημα της κρίσης υπερσυσώρευσης κεφαλαίου, ένα πρόβλημα που οφείλεται κυρίως στην αύξηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου, την κεφαλαιοποίηση της παραγωγής. Επίσης ένα τρίτο συμπέρασμα είναι ότι οι ελλειμματικοί προϋπολογισμοί της περιόδου εμπεριείχαν ισοσκελισμένους πρωτογενείς προϋπολογισμούς και καθώς τα τοκοχρεολύσια κατευθύνονταν κυρίως στο εξωτερικό η τόνωση της ζήτησης από τις ελλειμματικές κρατικές δαπάνες δεν ήταν τόσο ισχυρή. Τέλος, να σημειωθεί ότι τα συμπεράσματα αυτά ισχύουν σε μεγάλο βαθμό και για τις υπόλοιπες νοτιοευρωπαϊκές χώρες και ιδίως την Ισπανία την Πορτογαλία και την Ιταλία

4.6. Η ΕΠΙΡΡΟΗ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Το μεγαλύτερο χτύπημα από την κρίση εδέχθη η Ισλανδία, με μεγάλη έκθεση των τραπεζών στα τοξικά ομόλογα. Παρά τα μεγάλα χρηματικά αποθέματα της η Βρετανία, ακολούθησε το αμερικανικό μοντέλο και ήταν από τις πρώτες χώρες που επλήγησαν από την κρίση.

Πολλές τράπεζες κρατικοποιήθηκαν και άλλες συγχωνευθήκαν. Η Γαλλία ομοίως είχε υιοθετήσει τέτοια προϊόντα, ενώ ανακατατάξεις παρατηρήθηκαν σε Βέλγιο, Ιταλία, Λουξεμβούργο και Ολλανδία. Οι ελληνικές τράπεζες δηλώνουν πως δεν είχαν προλάβει να επενδύσουν ιδιαίτερα σε CDOs, είτε επειδή δε γνωστοποιήθηκε κατοχή Conduits ή SIVs εκ μέρους τους, είτε επειδή μετακύλησαν τα υψηλά διατραπεζικά επιτόκια στα παραδοσιακά προϊόντα τους.

Οικονομικοί αναλυτές ερμηνεύουν πάντως κάποιες κινήσεις ως προάγγελο ανακατατάξεων και εκμετάλλευσης ευκαιριών στον τραπεζικό κλάδο της ελληνικής ή και στις ευρωπαϊκής αγοράς. Σε ραδιοφωνική συνέντευξή του, ο διοικητής όπως Τράπεζας όπως Ελλάδος κ. Γ. Προβόπουλος επιβεβαίωσε τη συντηρητικότητα των ελληνικών τραπεζών και προειδοποίησε ακόμα και με εισαγγελική εντολή απέναντι σε όσους συντηρούσαν τη φημολογία για τον κίνδυνο απώλειας καταθετικών αποθεμάτων από ιδιωτικούς λογαριασμούς για λόγους ανταγωνισμού. Παράλληλα, στην Ευρώπη παρατηρείται τεράστια ζήτηση στην αγορά χρηματοκιβωτίων και μετακίνηση των καταθέσεων σε ράβδους ή νομίσματα χρυσού.

Τα οικονομικά ιδρύματα που επηρεάστηκαν περισσότερο από την κρίση αφορούσαν εκμετάλλευση ακινήτων (real estate), χωρίς να απουσιάζουν προβλήματα σε τραπεζικές ή ασφαλιστικές υπηρεσίες. Τα πραγματικά προβλήματα της κρίσης διαφάνηκαν στην ελληνική οικονομία, με την άνοδο των επιτοκίων και το συντηρητισμό του χρηματοπιστωτικού συστήματος να πλήττει δανειολήπτες, μικρομεσαίες επιχειρήσεις, την αγοραστική συμπεριφορά των καταναλωτών και λοιπές πτυχές της αγοράς, με άμεσο αντίκτυπο στην οικονομία. (<http://www.in.gr/news/article.asp?IngEntityID=938320>)

4.7. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Χαρακτηριστικά της γενικευμένης κατάστασης είναι ο κίνδυνος κατάρρευσης τραπεζών από φημολογία, πώληση άλλων σε ιδιαίτερα χαμηλό τίμημα και άσκηση νομισματικής πολιτικής από τις Κεντρικές Τράπεζες με σκοπό τη διάσωση του χρηματοοικονομικού συστήματος και όχι για τη διασφάλιση των τιμών, όπως παραδοσιακά οφείλουν να πράττουν. Ζημιωμένα βγήκαν τα συστήματα που εκτέθηκαν στα ομόλογα, συστήματα που στρέφονται πλέον προς ένα νέο κρατικό παρεμβατισμό, παράλληλα με την κατάρτιση σχεδίων επίλυσης της κρίσης προτού επεκταθεί στην ευρύτερη οικονομία των κρατών που επλήγησαν. (ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ, ΤΕΥΧΟΣ 1070, ΣΕΛ 18-19)

Επίσης θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε τα χαρακτηριστικά της κρίσης ως εξής:

- Ξεκίνησε με το σπάσιμο της φούσκας ακινήτων (καλοκαίρι 2006) που οδήγησε σε μεγάλο ρυθμό χρεοκοπιών στεγαστικών δανείων κυμαινόμενου επιτοκίου (ARM) και μεταφέρθηκε στην αγορά των στεγαστικών δανείων μειωμένης εξασφάλισης “subprime” mortgage debt”
- Στις ΗΠΑ: Η αγορά στεγαστικών δανείων ανέρχεται σε \$12 τρις.
- Τον Αύγουστο 2008: 9.2% των δανείων βρισκόταν σε καθυστέρηση πληρωμών ή σε διαδικασία πλειστηριασμού.
- Κατά την διάρκεια του 2007, 1.3 εκατ. ακίνητα ήταν σε διαδικασία πλειστηριασμού, 79% αύξηση έναντι του 2006
- 936.439 οικίες πάρθηκαν από τους ιδιοκτήτες τους μέσω πλειστηριασμού την περίοδο Αύγουστος-Νοέμβριος 2008.
- Από 1/1/2008 μέχρι 15/11/2008 οι μετοχές εισηγμένων εταιρειών στα χρηματιστήρια των ΗΠΑ έχουν μειωθεί κατά \$ 8 τρις από \$ 20 τρις σε \$ 12 τρις (40%).
- Μείωση 22% σε μια εβδομάδα (6-10/10/2008) στο NYSE, μεγαλύτερη εβδομαδιαία μείωση σε 118 χρόνια. (MANAGER, ΤΕΥΧΟΣ 30, ΣΕΛ. 64-69)

4.8. ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

- Χαρακτηρίζεται ως η χειρότερη διεθνής κρίση στο παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα μετά το Μεγάλο Κραχ του 1929 στις ΗΠΑ.
- Ορατή: Σεπτέμβριος 2008. Κατάρρευση, συγχωνεύσεις, κρατικοποιήσεις χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων μεγάλου μεγέθους και μακράς ιστορίας (Lehman Brothers, Wachovia Bank, Merrill Lynch, Bear Sterns, Fannie Mae, Freddie Mac).
- Σημάδια της επερχόμενης κρίσης υπήρχαν από το 2006. (ΚΕΡΔΟΣ,ΑΡ.ΦΥΛ.7030,ΣΕΛ.11)

4.9. ΑΙΤΙΑ

1. Αλόγιστη χρήση τιτλοποίησης στεγαστικών δανείων (Securitization).
2. Υπερβολική χρήση Δανειακών Κεφαλαίων (Leverage). Ο δείκτης Δανειακών προς Ιδία Κεφάλαια από 9:1 σε τραπεζικά ιδρύματα έφθασε σε 19:1 ακόμη και 30:1 σε ενδιάμεσα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, εκθέτοντας τα τελευταία σε υπερβολικό χρηματοδοτικό κίνδυνο (Financial Leverage Risk).
3. Πλημμελής διαβάθμιση πιστοληπτικού κινδύνου (Bond Ratings).Οι επενδυτικές τράπεζες που εξέδωσαν τα εταιρικά ομόλογα κατόρθωσαν να πείσουν τις εταιρείες διαβάθμισης (Bond Rating agencies) να βαθμολογήσουν πολύ υψηλά τα ομόλογα που είχαν ως αντίκρισμα τα τιτλοποιημένα δάνεια μειωμένης εξασφάλισης.
4. Αμοιβές στελεχών στον χρηματοπιστωτικό τομέα (Bonus) Το 2006, τα “Golden Boys” της Wall Street πήραν \$23.9 δις υπό μορφή ετήσιας επιβράβευσης (Bonus).Ανάλογες υπερβολές σημειώθηκαν και στην Ευρώπη. Η δομή των (υπερ)αμοιβών των στελεχών έδινε ιδιαίτερη σημασία σε βραχυπρόθεσμη κερδοφορία σε βάρος της μακροπρόθεσμης εταιρικής κερδοφορίας. Όμως, τα στελέχη ελάμβαναν υπόψη μόνο τουςβραχυπρόθεσμους κινδύνους αδιαφορώντας για τις μακροχρόνιες επιπτώσεις στην εταιρεία.
5. Κίνητρα για αλόγιστη χορήγηση στεγαστικών δανείων, ανεξάρτητα από τον πιστοληπτικό κίνδυνο των δανειοληπτών (NINJA Δάνεια: No-Income, No-Job, No-Assets).

6. Στεγαστικά δάνεια για αγορά κατοικίας χωρίς συμμετοχή δανειολήπτη, (ΚΕΦΑΛΑΙΟ, ΤΕΥΧΟΣ 222,ΣΕΛ54-60)

4.10. ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ

Οι επιπτώσεις που προκλήθηκαν ήταν :

- Έλλειψη εμπιστοσύνης ανάμεσα σε ενδιαφερόμενα μέρη στο χρηματοπιστωτικό σύστημα.(ΗΜΕΡΗΣΙΑ,ΑΡ.ΦΥΛΟΥ 18274,ΣΕΛ.7) Ήδη από την έρευνα που ακολουθεί, θα διαπιστωθεί ότι το καταναλωτικό κοινό έχει χάσει την εμπιστοσύνη του στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα.
- Διακοπή των διατραπεζικών δανείων. Τόσο οι εγκρίσεις όσο και οι εκταμιεύσεις έχουν συρρικνωθεί σημαντικά από ορισμένα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα πιέζοντας την αγορά. Τόσο σε επαγγελματικά όσο και σε στεγαστικά δάνεια υπάρχει μεγάλη μείωση χορήγησης δανείων. (Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΠΕΝΔΥΤΗ,ΑΡ.ΦΥΛΛΟΥ 311,ΣΕΛ.21)
- Κρίση ρευστότητας, καθώς μέσω της μη χορήγησης επαγγελματικών και καταναλωτικών δανείων, θα τεθεί πρόβλημα ρευστότητας στην αγορά και την κατανάλωση.
- Δυσκολία παροχής δανείων.
- Αύξηση επιτοκίων, βραχυπρόθεσμα μείωση επενδυτικής δραστηριότητας και περιορισμός καταναλωτικής πίστης.
- Μείωση παραγωγής /μείωση κατανάλωσης /μείωση εθνικού εισοδήματος.
- Μείωση του εμπορικού ισοζυγίου (-30.056 σε σχέση με το 2007) (ΚΕΡΔΟΣ,ΑΡ.ΦΥΛ.7030,ΣΕΛ.11)
- Μείωση των χρηματιστηριακών δεικτών
- Αυξημένη αποστροφή κινδύνου (High Risk Aversion): Οι επενδυτές απομακρύνονται παροδικά από το Χρηματιστήριο και από εταιρικά ομόλογα. Τα Hedge Funds απομακρύνονται από περιφερειακές αγορές.

- Δραματική πτώση της τιμής του πετρελαίου και, συνεπώς, μείωση του κόστους παραγωγής.
- Πτώση του πληθωρισμού και, συνεπώς, σε επόμενη φάση τη δημιουργία ζήτησης.
- Πτώση των τιμές των πρώτων υλών και συνεπακόλουθη μείωση του κόστους και του πληθωρισμού. Πτώση στις τιμές των ακινήτων και άρα ευκαιρίες για αγορές.
- Πτώση των τιμές των μετοχών και άρα ευκαιρία για τοποθέτηση σε μετοχές εταιρειών με παρόν και μέλλον που διαπραγματεύονται σε χαμηλά επίπεδα. (ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ MARKETING, ΤΕΥΧΟΣ 56, ΣΕΛ. 71-72)

4.11. ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Ως βασική επίπτωση της παγκόσμιας κρίσης έχουμε την επιβράδυνση ή μείωση του ΑΕΠ. Αυτό είναι αποτέλεσμα πολλών παραμέτρων τα οποία θεωρούνται τα εξής:

- Με την αύξηση του κόστους του χρήματος στην Ευρωπαϊκή Διατραπεζική Αγορά τίθενται σε ύφεση οι επενδύσεις. Ιδιαίτερα ο κλάδος των κατασκευών, όπου ο όγκος των οικοδομών που κατασκευάστηκε το α' 7μηνο του 2008 ήταν κατά -15,2 σε σχέση με το 2007 και αναμένεται ακόμα μεγαλύτερη μείωση το 2009. (ΚΕΡΔΟΣ, ΑΡ.ΦΥΛΛΟΥ 7038, ΣΕΛ. 7)
- Ο περιορισμός της ρευστότητας στο χρηματοπιστωτικό σύστημα (έλλειψη εμπιστοσύνης μεταξύ των τραπεζών στην Ελλάδα και στο εξωτερικό) οδηγεί σε μείωση παροχής των δάνειων.
- Η αύξηση των επιτοκίων των καταθέσεων έχει ως αποτέλεσμα την κερδοφορία των τραπεζών.
- Αύξηση έκδοσης εταιρικών ομολόγων.
- Αύξηση κρατικών ομολόγων.
- Περιορισμός καταναλωτικής πίστης οδηγεί σε μείωση της κατανάλωσης.

- Περιορισμός στεγαστικής πίστης οδηγεί σε μείωση των επενδύσεων.
- Περιορισμός επιχειρηματικής πίστης οδηγεί σε ύφεση του εμπορίου. (Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΠΕΝΔΥΤΗ,ΑΡ.ΦΥΛΛΟΥ 311,ΣΕΛ.21)
- Διόγκωση του ελλείμματος του ισοζυγίου εισοδημάτων(αύξηση κατά 17,2% σε σχέση με το 2007) που επιδρά αρνητικά στην αύξηση του ελλείμματος τρεχουσών συναλλαγών.(ΚΕΡΔΟΣ,ΑΡ.ΦΥΛΛΟΥ 7033,ΣΕΛ.11)
- Αύξηση της ανεργίας, λόγω των απολύσεων του τελευταίου τρίμηνου του 2008.Συμφωνα με ερευνά του ΕΒΕΑ το 38,2% των επιχειρήσεων καταφεύγει σε απολύσεις λόγω μείωσης των πωλήσεων και μείωσης του λειτουργικού του κόστους. (ΕΞΠΡΕΣ, ΑΡ.ΦΥΛΛΟΥ 13678,ΣΕΛ..3-4)

Ως δευτερεύουσες αρνητικές επιπτώσεις:

- Μείωση εξαγωγών
- Μείωση τουρισμού. Ήδη υπήρξε κάμψη 8,5% τον Οκτώβριο του 2008 και στο δεκάμηνο του 2008 κάμψη της τάξης του 3,5%.(Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΠΕΝΔΥΤΗ.ΑΡ.ΦΥΛΛΟΥ 313,ΣΕΛ.9)
- Μείωση Διεθνούς Εμπορίου /Μείωση δραστηριοτήτων του Ναυτιλιακού τομέα. Ήδη εκφραστήκαν σημαντικοί φόβοι ότι θα χαθούν 3.000 θέσεις εργασίας στα καραβιά και 5.000 στη ναυπηγοεπισκευή. (Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΠΕΝΔΥΤΗ.ΑΡ.ΦΥΛΛΟΥ 313,ΣΕΛ.7)

4.12. ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Σε διάφορα συνέδρια που έλαβαν χώρα στην Ελλάδα κατά το πρώτο εξάμηνο του 2008, έπειτα από μία πρώτη αξιολόγηση της κρίσης και των αιτιών της, κατετέθησαν προτάσεις για τη διαχείριση του προβλήματος. Συγκεκριμένα, επισημάνθηκε η ανάγκη χάραξης κοινής νομισματικής πολιτικής σε διεθνές επίπεδο, με σκοπό την προώθηση της χρηματοοικονομικής σταθερότητας. Η δυσκολία στο εγχείρημα έγκειται στο συντονισμό συγχρονισμένης διεξαγωγής μεσοπρόθεσμης νομισματικής πολιτικής για την προστασία όπως σταθερότητας των τιμών, καθώς και άλλων στόχων.

Παράλληλα, τονίστηκε η ανάγκη διεθνούς συντονισμού του χρηματοοικονομικού συστήματος. Η ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των αρχών που εποπτεύουν το χρηματοοικονομικό τομέα κρίθηκε σκόπιμη για τον έλεγχο των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και ατομικών ενεργειών.

Ρυθμίσεις του Μοντέλου των CDOs

Μετά τον εντοπισμό των αδυναμιών του μοντέλου παραγωγής και διανομής δανείων, προτάθηκαν συγκεκριμένες ρυθμίσεις. Οι προτάσεις αφορούν τη διερεύνηση κανονισμών που θα εφαρμόζονται στην αρχική παραγωγή των δανειακών εγγυήσεων και στον τρόπο διάθεσης όπως στεγαστικής πίστης. Η αγορά χρήζει μεγαλύτερης διαφάνειας, όσον αφορά την ασφάλιση σε υποκείμενα περιουσιακά στοιχεία (π.χ. υποθήκη), την ενσωμάτωση των χαρακτηριστικών του κινδύνου στα CDOs και τη συγκέντρωση τακτικών στατιστικών στοιχείων της πιστωτικής αγοράς και της ποιότητας των περιουσιακών στοιχείων.

Επιπλέον, προτείνεται η καθιέρωση συγκεκριμένων κανονισμών αξιολόγησης των CDOs, επαναπροσδιορισμός του ρόλου των CRAs, εφαρμογή πρακτικών διαχείρισης κινδύνου από τους θεσμικούς επενδυτές και εξέταση της οργάνωσης των μη ρυθμισμένων χρηματοπιστωτικών αγορών. Το νέο μοντέλο θα πρέπει να υιοθετήσει κινητήρια μέτρα και να ενσωματώσει στα ΔΛΠ τον τρόπο ρύθμισης των βραχυπρόθεσμων επιτοκίων των δανείων.

Οι εναλλακτικές που μπορούσαν να ακολουθήσουν οι τράπεζες για την απομάκρυνση του πιστωτικού κινδύνου ήταν οι εξής:

1) Αποσύνδεση των δύο λειτουργιών των τραπεζών (δημιουργία narrow banks):

Με αυτή τη διαδικασία η επιχείρηση που λάμβανε ρευστό από το κοινό, ήταν διαφορετική από την τράπεζα που χορηγούσε τα δάνεια, αντλώντας χρήματα από την κεφαλαιαγορά. Πρόκειται για μία σπάνια περίπτωση, καθώς παραδοσιακά οι τράπεζες είχαν ενσωματώσει και τις δύο αυτές λειτουργίες στην πρακτική τους. Στην Ελλάδα υπήρχαν παλαιότερα τέτοια παραδείγματα όπως οι επενδυτικές αναπτυξιακές τράπεζες που εξέδιδαν ομόλογα (π.χ. ομόλογα ΕΤΒΑ).

2) Οι καταθέσεις να μην είναι ορατές στο ευρύ κοινό.

3) Σύνολο ενεργειών για να μετριάσουν τον κίνδυνο και άσκηση εποπτείας όσον αφορά την κεφαλαιακή επάρκεια των τραπεζών, κανόνες διαφοροποίησης χαρτοφυλακίου κ.α. Επιπλέον, πρότειναν και άσκηση προληπτικής εποπτείας.

4) Η τεχνική της πιλοποίησης. Σύμφωνα με αυτό το χρηματοοικονομικό εργαλείο, μια τράπεζα ή άλλο χρηματοπιστωτικό ίδρυμα (originator) μεταβίβαζε μια ομάδα (pool) ομοειδών δανείων σε μία εταιρία ειδικού σκοπού (Special Purpose Vehicle, SPV). Η SPV ελάμβανε χρηματοδότηση από την έκδοση χρεογράφων που βασίζονταν στα δάνεια (Asset Backed Securities, ABSs). Η αξία αυτών των χρεογράφων αποτιμόταν κυρίως από τα πρακτορεία πιστοληπτικής βαθμολόγησης (Credit Rating Agencies, CRAs). Η πληρωμή των τοκομεριδίων στους επενδυτές εξαρτιόταν άμεσα από τη συμπεριφορά των δανειοληπτών, χωρίς ωστόσο να έρθουν αυτές οι δύο ομάδες επαφή. Οι τίτλοι ABSs συχνά διανεμόταν από επενδυτικές τράπεζες σε θεσμικούς επενδυτές. Παρόλα αυτά, δεν υπήρχε ακόμη οργανωμένη δευτερογενής αγορά για τις συναλλαγές των ABSs. (ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΜΑΡΚΕΤΙΝΓΚ, ΤΕΧΟΣ 55, ΣΕΛ. 104-106)

Ρυθμίσεις στις Ειδικές Επενδυτικές Εταιρίες

Όσον αφορά τις Ειδικές Επενδυτικές Εταιρίες, προτείνεται μεγαλύτερη διαφάνεια στις επενδύσεις των τραπεζών σε Conduits και SIVs, διαφάνεια στα χαρακτηριστικά του κινδύνου των ABCPs και ένα νέο διεθνές πλαίσιο επίβλεψης της διαχείρισης της ρευστότητας (liquidity management) των τραπεζών.

Επιπλέον, οι κανόνες διαχείρισης κινδύνου των τραπεζών θα πρέπει να εφαρμόζονται στις επενδύσεις σε CDOs και στη διακράτηση τίτλων σε Conduits και SIVs.

Το πλαίσιο κεφαλαιακής επάρκειας ορίζει επακριβώς του τρεις πυλώνες του:

1) την εμφάνιση των δραστηριοτήτων εκτός ισολογισμού στις καταστάσεις της τράπεζας

2) εφαρμογή των κανόνων τιτλοποίησης

3) κεφαλαιακά αποθέματα για τα ρευστοποιήσιμα στοιχεία που διακρατώνται στο χαρτοφυλάκιο

Λοιπές Ρυθμίσεις

Στο σχέδιο προτάθηκε επίσης η καταλληλότερη διανομή των ευθυνών μεταξύ των κεντρικών τραπεζών (εκείνων που δεν έχουν εποπτικό ρόλο), των θησαυροφυλακίων (treasuries) και των εποπτικών αρχών στην αντιμετώπιση των τραπεζικών κρίσεων.

Ο τομέας ευθύνης των εποπτικών αρχών εστιάζεται στην αναδιοργάνωση των εταιριών και στους κανόνες ρευστοποίησής ανάλογα με την εθνική νομοθεσία. Η δράση των κεντρικών τραπεζών συνίσταται στη λειτουργία ως έσχατος δανειστής, βάσει των πληροφοριών που θα παρέχουν οι εποπτικές αρχές για τη φερεγγυότητα των τραπεζών. Τα θησαυροφυλάκια θα περιορίζονται στη χορήγηση κρατικών κονδυλίων («the bail-out plan») σε περιπτώσεις τραπεζών που θεωρούνται πολύ σημαντικές για τη λειτουργία της οικονομίας ώστε να αφεθούν στη μοίρα τους («too big to be left to fail»).

Παράλληλα, προτάθηκαν πιθανά σχέδια κρατικών εγγυήσεων των καταθέσεων, που τελικά εφαρμόστηκαν μετά την κρίση του Σεπτεμβρίου του 2008, καθώς και σχέδια αναχαίτισης φαινόμενων ουρών «ιντερνετικού πανικού». Το σχέδιο καταλήγει σε μια ισορροπία ανάμεσα στην ελεύθερη πρωτοβουλία της αγοράς και στοχευμένων εποπτικών και παρεμβατικών δράσεων, όπως αποφυγή περιπτώσεων υπέρ-παρεμβατισμού που θα αυξάνουν ακόμη περισσότερο το κόστος της διατραπεζικής αγοράς.

ΔΙΑΧΕΙΡΗΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΡΙΣΕΩΝ

Τα ισχυρά κράτη προχώρησαν σε κάποια μετρά χορηγήσεων των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, με σκοπό την τόνωση της ρευστότητας στην αγορά, καθώς και σε πιστώσεις εμβασμάτων σε επιχειρήσεις οι οποίες είχαν πληγεί από την κρίση και απειλούσαν με πτώχευση ιδιαίτερα στον κλάδο της αυτοκινητοβιομηχανίας (FORD,GM,CHRYSLER).

Στην Αμερική σχεδιάστηκε μέτρο χορήγησης 350δισ. δολ. στον τραπεζικό σύστημα και στην ΟΝΕ προταθήκαν από οικονομολόγους μια σειρά μέτρων με στόχο την αντιμετώπιση της κρίσης στην Ευρωζώνη, τα οποία είναι τα παρακάτω:

- ❖ Αύξηση των κοινωνικών δαπανών κατά 1δισ.ευρ. για ενίσχυση των χαμηλόμισθων, των χαμηλοσυνταξιούχων και των ανέργων, που πλήττονται κυρίως από την κρίση.
- ❖ Αύξηση των δαπανών του Προγράμματος Δημοσιών Επενδύσεων κατά 1,5δισ.ευρ. Η επιβάρυνση του ελλείμματος θα είναι 800εκ. ευρ. Δεδομένου ότι θα αυξηθούν οι εισροές στην Ευρώπη κατά 700εκ.ευρ.
- ❖ Μείωση των φορών κατά 700εκ.ευρ.στα χαμηλά εισοδήματα και όπως επιχειρήσεις. Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να ανακληθεί η κατάργηση του αφορολογήτου ορίου για τους αυτοαπασχολούμενους.
- ❖ Αναπροσαρμογή του σχεδίου για όπως τράπεζες ώστε να εξασφαλίσουν συνθήκες διαφάνειας και λογοδοσίας καθώς και επαρκή επίπεδα δανειοδότησης των εγχωρίων επιχειρήσεων και των νοικοκυριών.
- ❖ Καταπολέμηση της γραφειοκρατίας και της αγοράς που καταπνιγούν την επιχειρηματικότητα.
- ❖ Θεσμικός εκσυγχρονισμός του συστήματος εποπτείας των αγορών. (ΗΜΕΡΗΣΙΑ,ΑΡ.ΦΥΛΛΟΥ 18283,ΣΕΛ.8-9)

4.13. ΣΧΕΔΙΟ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Με στόχο να περιορίσει τις επιπτώσεις της κρίσης και να βρει η αγορά τους κανονικούς ρυθμούς λειτουργίας, αποφάσισε η κυβέρνηση την εφαρμογή μιας σειράς μέτρων. Είχε λάβει ιδιαίτερη δημοσιότητα το βασικό μέτρο, της χορήγησης 28 δις. στις ελληνικές τράπεζες. Το μέτρο αυτό στόχευε στην στήριξη των καταθετών και των δανειοληπτών χωρίς να επιβαρύνει υπέρμετρα τους φορολογουμένους.

Οι άξονες και στόχοι του πακέτου των μέτρων είναι καταρχάς, η διασφάλιση ικανοποιητικών συνθηκών ρευστότητας, κάτι που αποτελεί τη βάση για την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης των τραπεζών. Ο δεύτερος στόχος είναι η εγγύηση των καταθέσεων και η αποκατάσταση της εμπιστοσύνης των πολιτών.

Τρίτος στόχος είναι η ενίσχυση της κεφαλαιακής επάρκειας και η υποστήριξη της εξυγίανσης του ενεργητικού και των χαρτοφυλακίων των τραπεζών.

Επίσης επιδιώκεται η εξομάλυνση των συνθηκών χρηματοδότησης της οικονομίας, βασική προϋπόθεση αντιμετώπισης των συνεπειών της κρίσης. Τα μετρά μέσω των οποίων θα επιχειρηθεί η αντιμετώπιση της κρίσης κατανέμονται παρακάτω:

- 1) Η χορήγηση 28 δις. στις ελληνικές τράπεζες, τα οποία θα κατανεμηθούν ανάλογα με το κύκλο εργασιών τους.
- 2) Η δυνατότητα που θα δοθεί στις τράπεζες να ανταλλάξουν ζημιογόνα ή υψηλού κινδύνου στοιχεία από το ενεργητικό τους με κρατικά ομόλογα.
- 3) Η αγορά από το κράτος προνομιούχων μετοχών μέχρι το ποσοστό του μετοχικού κεφαλαίου. Με τον τρόπο αυτό οι τράπεζες θα αποκτήσουν πρόσθετα κεφαλαία, χωρίς τη συμμετοχή του κράτους στο management των τραπεζών.
- 4) Η δυνατότητα από τις τράπεζες να εκδίδουν χρεόγραφα διάρκειας 3-5 ετών με εγγυητή του ελληνικού δημοσίου, στο οποίο θα καταβάλουν μια προμήθεια για ασφάλεια.

5) Η ελαχιστοποίηση ορισμένων λογιστικών κανόνων με δυνατότητες αποτίμησης στοιχείων ενεργητικού όχι με τιμές αγοράς αλλά με τιμές κτήσεις.(ΚΕΡΔΟΣ,ΑΡ.ΦΥΛΛΟΥ 7025,ΣΕΛ.7)

6) Η λήψη ατόκων δανείων σε μικρές επιχειρήσεις έως 350.000ευρω.Το παρόν μέτρο αφορά περίπου 875.000 επιχειρήσεις, των οποίων οι προϋποθέσεις είναι να απασχολούν μέχρι 50 εργαζομένους και έχουν ετήσιο τζίρο έως 10εκ.ευρω. (ΕΞΠΡΕΣ,ΑΡ.ΦΥΛΛΟΥ 13696,ΣΕΛ 3)

Βεβαία, τα παρεχόμενα αυτά μέτρα γνώρισαν ιδιαίτερη κριτική από την αντιπολίτευση, κοινωνικούς και επιχειρηματικούς φορείς, συνδικάτα ακόμα και από τους ίδιους τους τραπεζίτες.

Υπήρχε δηλαδή μια προσβολή της εικόνας των μέτρων και της διαχείρισης της κρίσης από τη κυβέρνηση, λαμβάνοντας η ίδια το ρόλο του διαχειριστή όχι της κρίσης αλλά της εικόνας της. Υπήρχε ο πόλεμος εντυπώσεων μέσω των ΜΜΕ, τα οποία όπως ήταν φυσικό εκμεταλλεύτηκαν τη κρίση για να αυξήσουν την ακροαματικότητα τους, χωρίς να επικεντρώνονται στην ουσία του προβλήματος.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο όρος διαχείριση κρίσεων έγινε γνωστός τον 20^ο αιώνα σημαδεύοντας τις διοικήσεις τόσο των επιχειρήσεων όσο και των κρατών. Κυρίως επηρέασε τον δυτικό κόσμο και άγγιξε τις ανθρώπινες δραστηριότητες τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο.

Στην σημερινή κοινωνία, η οποία είναι πλούσια σε γνώση και σε πληροφορίες, η έννοια του όρου περιέχει την παρουσία απειλών και φόβων, απέναντι στα τεχνολογικά, διαχειριστικά, επικοινωνιακά και οικονομικά δίκτυα.

Τόσο οι επιχειρήσεις και γενικά τα κράτη όσο και οι καταναλωτές ζουν πλέον σε μια κατάσταση ανασφάλειας, αποξένωσης και συνεχούς ανησυχίας. Ειδικότερα οι καταναλωτές που βομβαρδίζονται καθημερινώς για τις επικείμενες ή τις υπάρχουσες κοινωνικές, εθνικές και ειδικά τις οικονομικές κρίσεις.

Πολλοί μελετητές ασχολήθηκαν με το φαινόμενο της διαχείρισης οικονομικών κρίσεων. Η αντιμετώπιση του εξαρτάται από την αρτιότερη μελέτη και ανάλυση του.

Με την ανάλυση της χρηματοπιστωτικής κρίσης που πραγματοποιήθηκε παραπάνω, διαπιστώθηκε ότι καμιά κρίση δεν μπορεί να απομονωθεί και να έχει επιπτώσεις μόνο σε ένα περιβάλλον. Μπορεί να ξεκινήσει από μια έκρηξη-πυρήνα (leimah brothers) και μέσω αλυσιδωτών εκρήξεων να λάβει τεράστιες διαστάσεις, σε υπερατλαντικές χώρες και χρηματοπιστωτικά συστήματα και αγορές άλλων χωρών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. John R. Darling, "Crisis Management in International Business: Keys to Effective Decision Making", Leadership & Organization Development Journal, 1994
2. Richard Luecke, "Crisis Management- Master the Skills to Prevent Disasters", Harvard Business School Press, Boston, Massachusetts, 2004
3. Meena Ahmed, "The Principles and Practice of Crisis Management", palgrave macmillan, Hampshire and New York, 2006
4. Seymour and Moore, Effective Crisis Management: Worldwide Principles and Practice, 2000
5. Peter Ruff and Khalid Aziz, "Managing Communication in a Crisis", Gower, Hampshire England, Burlington USA, 2003
6. MANAGER, ΤΕΥΧΟΣ 30, ΣΕΛ.64-69
7. Meyers και Holusha, Management Review, 70, 1986
8. Lerbinger Otto, "The Crisis Manager : Facing Risk and Responsibility", Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, NJ, 1997
9. Dirk Glaesser , "Crisis Management in the Tourism Industry", Elsevier, Oxford and Burlington, MA, 2003
10. Ian I. Mitroff, Gus Anagnos, "Managing Crises Before They Happen: What Every Executive Needs to Know About Crisis Management", 2001
11. Edward S. Devlin, "Crisis Management Planning and Execution", Auerbach Publications, USA, 2007
12. Larry Barton- subject adviser "Crisis Management: Master the Skills to Prevent Disasters", Harvard Business School, Boston, MA, 2004
13. Norman R. Augustine , "Managing the Crisis You Tried to Prevent", Harvard Business School Press, Boston, MA, 1995
14. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΜΑΡΚΕΤΙΝΓΚ, ΤΕΥΧΟΣ 55, ΣΕΛ.104-106
15. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΜΑΡΚΕΤΙΝΓΚ, ΤΕΥΧΟΣ 56, ΣΕΛ.71-72
16. ΕΞΠΡΕΣ, ΑΡ.ΦΥΛΛΟΥ 13678, ΣΕΛ..3-4
17. ΕΞΠΡΕΣ, ΑΡ.ΦΥΛΛΟΥ 13696, ΣΕΛ 3
18. ΗΜΕΡΗΣΙΑ, ΑΡ.ΦΥΛΛΟΥ 18283, ΣΕΛ.8-9

24. ΗΜΕΡΗΣΙΑ, ΑΡ. ΦΥΛΟΥ 18274, ΣΕΛ. 7
25. ΚΕΡΔΟΣ, ΑΡ. ΦΥΛ. 7030, ΣΕΛ. 11
26. ΚΕΡΔΟΣ, ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 7038, ΣΕΛ. 7
27. ΚΕΦΑΛΑΙΟ, ΤΕΥΧΟΣ 222, ΣΕΛ 54-60
28. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ, ΤΕΥΧΟΣ 1070, ΣΕΛ 18-19
29. Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΠΕΝΔΥΤΗ, ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 311, ΣΕΛ. 21
30. Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΠΕΝΔΥΤΗ. ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 313, ΣΕΛ. 9
31. Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΠΕΝΔΥΤΗ. ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 313, ΣΕΛ. 7
32. Πιπερόπουλος Γεώργιος, Επικοινωνώ άρα υπάρχω, 2007
33. Π. Ευθύμογλου και Α. Μπάλλας «Χρηματοδοτικοί Οργανισμοί και Αγορές», 2003
34. Σφακιανάκης Μ. Κ., Διοικητική Κρίσεων, Αθήνα .. Εκδόσεις «Έλλην», 1998

ΠΗΓΕΣ ΔΙΑΔΥΚΤΙΟΥ

<http://www.in.gr/news/article.asp?lngEntityID=938320>